

LIETUVIŲ STUDENTAI KROKUVOJE IR HUMANIZMO PRADŽIA LIETUVOJE (XV a.—XVI a. PRADŽIA)

M. ROCKA

Humanizmas Lietuvoje — dar mažai nagrinėta tema. Šis straipsnis užsibrėžia tikslą patyrinti to kultūrinio judėjimo užuomazgas XV a. ir XVI a. pradžios Lietuvoje.

Kalbamuoju laikotarpiu ši pažangi Renesanso epochos kultūra pirmojoje savo tėvynėje Italijoje buvo pasiekusi aukščiausią žydėjimo laipsnį. Ir daugelyje kitų kraštų humanizmas kėlė savo pagrindinius principus: proto išvadomis pagrįstą mokslą, pilnai gyvenimą atvaizduojantį meną, pasaulietinę moralę ir feodalinę santvarką griauinantį individualizmą¹.

Lietuvoje humanizmas ėmė reikštis vėliau, nes čia jam tik XV a. antrojoje pusėje ir XVI a. pradžioje, suintensyvėjus prekybai, padidėjus miestų reikšmei, užsimezgus glaudesniems ekonominiams bei kultūriniais ryšiams su tais kraštais, kuriuose ši Renesanso epochos kultūra jau buvo įsistiprinsi, susiklostė palankesnės sąlygos kilti ir plisti. Humanizmas, be abejo, buvo glaudžiai susijęs su tokiomis svarbiomis kultūros bei švietimo įstaigomis, kaip mokykla, ypač aukštoji, su studijuojančiu jaunimu, iš kurio tarpo išėjo pagrindiniai kultūros veikėjų kadrai, daugiausia prisidėję prie jo plitimo to laikotarpio Lietuvoje.

Jau XIV a. pabaigoje Lietuvoje buvo vadinamųjų parapiinių mokyklų. Tačiau humanizmui plisti jos daug negalėjo padėti, nes buvo žemo lygio. Jų veikla apsiribodavo pramokymu skaityti, rašyti, giedoti, katekizmo ir lotyniškos ministrantūros, reikalingos, patarnaujant mišioms. Reikšmingesnės tos mokyklos, kuriose buvo dėstomas aukštesnis lotynų kalbos kursas ir Europoje visuotinai pripažintas „Donatas“. Kaip žinoma, jo pirmoji dalis „Ars minor“ buvo skiriama pradedantiesiems, o „Ars maior“ — jau daugiau pažengusiems. Paprastai viduramžiais „Donatas“ būdavo sudaromas, „Ars minor“ papildžius kitais 17 gramatikos skyrių². Tokia mokykla, kuri dėstydavo „Donatą“, palyginti buvo nežemo lygio, nes juk ir Krokuvos universiteto scholaras, rengdamasis bakalaureatui, mokydavosi iš tos gramatikos pirmosios dalies ir atlikdavo pagal ją pratybas³. Tačiau nežinia, kiek tokio lygio mokyklų buvo to meto Lietuvoje.

Reikia manyti, kad tokio aukštesnio tipo buvo dvarų bei kitų turtinųjų namų mokyklos, kur samdyti mokytojai dėstė mokslų pradmenis ponų, bajorų, pasiturinčių miestiečių vaikams bei tarnautojams. Dėl geresnių materialinių sąlygų jos galėjo geriau funkcionuoti, negu parapiinės mokyklos, kurios priklausė nuo šiek tiek pramokyto klebono ir būdavo

¹ Зг. Голенищев-Кутузов И. Н., Итальянское Возрождение и славянские литературы XV—XVI веков, М., 1963, стр. 322.

² Киселев Н. П., Неизвестные фрагменты древнейших памятников печати Германии и Голландии, М., 1961, стр. 14.

³ Plg. Moravski, K., Historia universytetu, Jagiellońskiego, t. I, Kraków, 1900, str. 209.

menkai aprūpinamos lėšomis⁴. Tokie aukštesnio tipo mokyklose, matyt, būdavo rengiamasi stoti į aukštąsias mokyklas.

Lietuvoje aukštoji mokykla atsirado palyginti gana vėlai. Karaliaučiaus universitetas, skirtas Pabaltijo kraštams, buvo įsteigtas 1544 metais, o Vilniaus akademija — dar po 35 metų. Kur lietuvių jaunimas XV a. ir XVI a. pradžioje keliaudavo semtis mokslo žinių?

Pirmiausia tenka sustoti prie Prahos universiteto, kuris yra seniausia aukštoji mokykla Vidurio Europoje. Tarp to miesto ir Lietuvos buvo jau užsimezgę tam tikri politiniai ir kultūriniai ryšiai. Todėl Prahoje 1397 metais buvo įsteigta pirmoji Lietuvos kultūros tyrinėtojų žinoma „bursa“ lietuvių studentams. Kaip tik ten anksčiausia randama lietuvių studentų.

Jau 1401 m. kažkoks Kristupas iš Lietuvos (Christophorus de Lytvania) Prahos universitete laiko bakalauro egzaminus. Vadinasi, jis ten jau buvo studijavęs keletą metų. Spėjama, kad Prahoje studijavo ir antrasis Jogailos reformuoto Krokuvos universiteto rektorius, Kęstučio anūkas ir Būtauto Henriko sūnus Jonas.

Bakalauro egzaminus 1404 metais, o magistro 1408 m. laikė ir Motiejus iš Vilniaus. Tai, tur būt, buvo pirmasis Žemaičių ir penktasis Vilniaus vyskupas⁵. Minima, kad jis turėjęs ir teologijos daktaratą, bet jį veikiausiai bus gavęs jau Krokuvoje. Nors ir mokytas jis buvo, bet jo katalikiškai propagandai Žemaičiuose nelabai sekėsi. Tik Vytauto kariuomenė ir žiaurios represijos įstengė nuraminti gyventojus ir privertė juos priimti krikščionybę. Vis dėlto jis iš Žemaičių pabėgo ir, popiežiaus palai-komas, tapo Vilniaus vyskupu⁶.

XV a. pradžioje svarbiausias ir įtakingiausias asmuo Prahoje buvo Janas Husas (1369—1415), žinomasis čekų patriotas, Čekijos reformacijos ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo vadovas. Jis buvo kolegijos koplyčios pamokslininkas, universiteto profesorius, dekanas ir rektorius. Čia jis pradėjo skelbti savo „ereziją“ ir patraukė į jos pusę daug studentų, iš kurių ne vienas buvo uolus jo mokyimo propagatorius. Vadovaujant Huso mokiniui Jeronimui Pragiškiui, buvo reformuotas Prahos universitetas.

Neturime tikslų žinių, kad husitų judėjime būtų dalyvavęs koks nors lietuvių studentas. Tačiau iš to, kad šiek tiek vėliau husitizmo įtakai buvo pasidavęs husitų kandidatas į čekų sostą Zygmantas Koributas, o ypač jo palyda, kurią, grasindamas konfiskuoti turtą, 1424 metais atšaukė namo Jogaila ir kuri ir namie platino husitizmą, reikia spręsti, jog ir lietuvių studentai buvo paveikti to naujo mokymo⁷. Kadangi tolesnės aplinkybės nebuvo palankios, tai Huso mokymas Lietuvoje nepaplitė. Nutruko ir lietuvių studentų kelionės į Prahą.

Žinoma, humanizmui plisti Lietuvoje to meto Prahos universitetas negalėjo turėti tiesioginės įtakos. Apskritai, savo mokslo lygiu šis universitetas negarsėjo, o antikatalikiškų husizmo nuotaikų, kaip ir kitų to meto mėginimų reformuoti visuomeninę santvarką, dar visai negalima laikyti humanizmu: husizmui trūko humanizmui bei Renesansui būdingo pasaulinio elemento⁸. Tuo atžvilgiu Lietuvai reikšmingesnis buvo Krokuvos universitetas.

⁴ Plačiau žr. Kurczewski, J., Biskupstwo Wileńskie, W., 1912, str. 270—275.

⁵ Plg. Sapoka A., Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo?—„Židinys“, (K.), 1955, t. 22, p. 320—321.

⁶ Valančius M., Žemaičių vyskupystė, d. 1, V., p. 49—55.

⁷ Plačiau žr. Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon.—„Praeitis“, (K.), 1933, t. 2, p. 252—283; Dzieje reformacyi w Polsce, t. 1, Kraków, 1883, str. 333; A. Kojelavičius savo darbe „Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in magno Lithuaniae Ducatu pertinentium...“ (V., 1650), p. 12 mini, jog XV a. pabaigoje Lietuvoje būta eretikų (haereticorum). Kadangi tuo metu Lietuvoje nebuvo jokių kitų sektų, galima manyti, kad čia kalbama apie husitus.

⁸ Голенищев-Кутузов И. Н., ..., стр. 171—172.

Bet ir apie Krokuvos universiteto didesnę reikšmę Lietuvai galima kalbėti tik nuo 1400 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila jį pertvarkė ir atnaujino. Buvo įsteigti visi to meto pilnai aukštajai mokyklai reikalingi fakultetai, sustiprinta jos materialinė bazė ir profesūra. Per ankstesniusius 36 savo gyvavimo metus Krokuvos universitetas buvo nežymus ir nepilnas. Neturėta ir nusistovėjusių artimesnių kontaktų tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tik po Jogailos reformos Krokuvos universitetas tapo svarbia mokslo įstaiga Vidurio Europoje ir išlaikė savo reikšmę kultūros raidai ligi XVI a. pradžios. Po minimos reformos šis universitetas pasidarė ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukštąja mokykla. Steigimo dokumentuose tai aiškiai ir pakartotinai pabrėžiama: „... giliai apsvarstę savo siekimus, visų pirma kreipiame savo pastangas ir skiriame savo nuoširdžiai uolų rūpestį tam, kad mūsų Lietuvos žemių gyventojus ir savo pavaldinius padarytume šviesos sūnumis“⁹.

Apie rūpinimąsi Lietuvos švietimu kalba ir toks faktas, kad pačioje XV a. pradžioje (1401—1402) Krokuvos universiteto rektoriumi buvo išrinktas minėtasis lietuvis — Kęstučio anūkas, Būtauto Henriko sūnus Jonas. Tą pat rodo ir tai, kad šios aukštosios mokyklos magistras ir profesorius Jonas Isnerovicas (žinoma, ne be valdžios nurodymo ir pritarimo) 1409 metais įsteigia lietuvių studentų „bursą“, skirtą, kaip pažymima, „neturtingų magistrų, bakalaurų, studentų naudojimuisi. Į tuos namus pirmoje eilėje reikia priimti lietuvius ir rusus, jeigu tik jų būtų, atrenkant gabius asmenis teologijos ir laisvųjų mokslų studijoms, katalikų tikėjimo šviesai skleisti“. Ten gyvenusieji turtingieji studentai turėjo mokėti 8 grivenas neturtingiesiems išlaikyti, kad tuo būdu būtų sudarytos sąlygos didesniai skaičiai žmonių patekti į aukštąją mokyklą. Minima, kad ir pats Jogaila skirdavęs lėšų Lietuvos ir Rusijos studentams padėti. Jais rūpintis ir jiems globoti būdavo skiriamas mokslo personalas, o universitetas, vykdęs Jogailos parėdymą, metiniuose sąrašuose stengdavosi kelti lietuvius, paminėdamas juos dažnai pirmoje vietoje¹⁰.

Iš cituotų dokumentų ir iš kitų, čia nepateiktų, Krokuvos universiteto reformos raštų matome, kad jo pertvarkymas siejosi su krikščionybės plitimu Lietuvoje. Vienu iš Krokuvos universiteto tikslų taip pat buvo Rytų ir Vakarų bažnyčių unija¹¹. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tuos Krokuvos universiteto steigimo dokumentų žodžius, kuriais iškeliama šios mokslo įstaigos ir joje studijavusių asmenų išsimoklinimo politinė svarba bei reikšmė valstybei, taip pat valdovo sostui, nes tų žmonių, „kurių dviasią papuošė išminties ir mokslingumo pilnybė (...), patarimu stiprėja karaliaus sostas (...) dėl jų dorybingų veiksmų visuomet palaimingai didėja valstybės pastovumas“¹². Cituojami žodžiai galėjo būti taikomi ne tik Lenkijai, bet visų pirma Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, iš kurios ir patsai Jogaila, kaip ir visi kiti Jogailaičiai, įžengė į karaliaus sostą. Tai, kad ne krikščionybė buvo Jogailos tikslas, kai jis sutiko vainikuotis Lenkų karaliumi, o politiniai motyvai, gerai žinojo ir ano meto žmonės, pavyzdžiui, Enėjas Silvijus Pikoliominis (Aeneas Silvius Piccolomini),

⁹ ...ad hoc praecipue sedula meditatione propositorum nostrorum studia dirigimus curaue nostrae internae diligentiae deputamus, ut hos terrarum nostrarum Lithuaniae indigenas et subditos... in lucis filios convertamus“.—...ad usum pauperum magistrorum, baccalaureorum, studentium et ad quam (domum) ante omnia, si fuerint, recipi Lithuani et Rutheni...“ Cituota pagal Fijałek, J. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę. W. Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Kraków, 1914, str. 124.

¹⁰ Moravski K., o. c., t. I, str. 293.

¹¹ Moravski K., o. c., t. I, str. 163, ir sek. p.

¹² „...quorum animos sapientiae et doctrinae plenitudo decoravit,... consilio thronus roboratur regius, ut eorum virtutis actibus reipublicae stabilitatis semper salubribus proficit incrementis“. Plg. Fijałek J., o. c., str. 124.

būsimasis popiežius Pijus II, kuris rašė: „Vladislovas, lenkų karalius, tau-tybės totorius, netikintysis, nes buvo pagonis; norėdamas turėti valdžią, paliko savo sektą ir pasidarė krikščionimi. Iš tikrųjų, ko nepadaro žmonės dėl valdžios?“¹³ Matyti, kad taip pat politiniais tikslais Jogaila norėjo panaudoti ir švietimą bei apsišvietusius žmones. Jie turėjo stiprinti didžiojo kunigaikščio politinę įtaką visoje karalystėje.

Jau nuo senų laikų beveik iki pat mūsų dienų lenkų ir vokiečių literatūroje Jogaila dažniausiai vadinamas „barbaru“ ar bent išaugusiu bei išsiauklėjusiu barbariškoje aplinkoje¹⁴. Jis „kultūringu“ tapęs, esą, tik tada, kai apsikrikštijęs.

Suprantama, jog feodalinės visuomenės sąlygomis, kai vyravo krikščioniškoji pasauležiūra, labai didelę reikšmę turėjo ta aplinkybė, kad Jogaila, kaip ir kiti to meto lietuviai, buvo pagonis. Krikščioniškųjų kraštų valdantieji sluoksniai krikščionybę paprastai tapatinavo su kultūringumu, o pagonybę — su barbariškumu. Katalikai lenkai ir vokiečiai lietuvių pagoniškumu įteisino savo grobikiškus žygius į Lietuvą.

O iš tikrųjų nei Jogaila, nei visa to meto Lietuva kultūros požiūriu buvo ne žemesnio lygio, kaip kaimyniniai, krikščioniškieji kraštai. Juk su jais lietuviai nuolat palaikydavo įvairius ryšius, o, be to, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį įėjo plačios žemės, turėjusios seną savo kultūrą ir literatūrą. Negalima įsivaizduoti, kad toks abipusis ir šimtmečius trukęs bendravimas, ar jis būtų draugiškas, ar priešiškas, nebūtų nieko davęs kultūros atžvilgiu nei vieniems, nei kitiems. Nėra abejonės, kad Jogailos, kaip ir visų lietuvių, krikštas nebuvo tas staigus kultūrinis lūžis, kurį norėjo matyti katalikiškosios ideologijos atstovai.

Kai kuriais atvejais, jei atsirasdavo reikalas, katalikų ideologai pripažindavo, jog pagonys lietuviai yra kultūringi, ir patys parodydavo, kokią tikrąją prasmę turi toks lietuvių kultūros neigimas. Apie tai, pavyzdžiui, skaitome lenkų teologo Pauliaus Vlodkovičiaus traktate „Apie popiežiaus ir imperatoriaus galią netikinčiųjų atžvilgiu“¹⁵, kurį jis išdėstė 1415 metais Konstancos bažnytniame susirinkime. Ten pranešėjas pasmerkė kryživius dėl lietuvių užpudinėjimų ir pripažino lietuviams teisę laisvai bei nepriklausomai gyventi, turėti nuosavybės teisę. P. Vlodkovičius tvirtino, jog „bedieviška“ ir neprotinga teigti, kad pagonys nesugebą turėti kultūros, garbės, valdžios ir valstybės, nes tokie klastingi teiginiai atidaro kelią žudynėms ir plėšimams¹⁶.

Kadangi šiame straipsnyje kalbama apie humanizmą, tai kaip būdingą detalę, gerai charakterizuojančią Jogailos domėjimąsi apšvieta bei kultūra, reikia paminėti jo norą palaikyti santykius su to meto garsiu humanizmo veikėju italų Frančesku Filelfu. Paties valdovo pakviestas, tasai humanistas dalyvavo Jogailos vestuvėse su Galšios (Alšėnų) kunigaikštyte Sofija (1422) ir pasakė vestuvinę kalbą. Be to, esant ne „barbariškai“ kultūros lygį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje rodo ir toks faktas, kad vienas žymiausių Jogailos meto Krokuvos universiteto darbuotojų — Mikalojus Kozlovskis (mirė 1443 m.) dalį savo didelio knygų rinkinio laikė Vilniuje. Aiškus dalykas, jog čia buvo žmonių, kurie sugebėjo naudotis tomis knygomis. Tie žmonės buvo išėję mokslus Prahos ir Krokuvos universitetuose, taip pat vietos mokyklose.

¹³ „Ladislaus, rex Poloniae, natione Tartarus, infidelis, nam gentilis erat; propter regnum habendum, secta sua dimissa, Christianum se fecit. Quid enim regni causa non facient homines?“ Cituota pagal Fijałek J., o. c., str. 47.

¹⁴ Dar Moravski K., o. c., t. I, str. 53: „Mąż ten, wsród barbarzyntwa zrodzony i wychowany...“

¹⁵ „De potestate papae et imperatoris respectu infidelium“.

¹⁶ Plg. Dundulis B., Lietuvių kova prieš kryžiuočius Konstancos bažnytniame susirinkime (1414—1418).— VVU Mokslo darbai, Istorijos-filologijos serija, t. 4, V., 1958, p. 11.

Kad nereikėtų aukštinti „pagonio“ Jogailos bei kelti jo nuopelnų kultūros srityje, labai dažnai aktyvia to meto kultūros veikėja laikoma karalienė Jadvyga. Minėtųjų bursų Prahos universitete ir Krokuvos universitete įsteigimas lietuviams dažniausiai laikomas jos nuopelnu. Tačiau jos pačios uolumas neatrodo toks didelis dėl to, kad ir kita Jogailos žmona Sofija, kilusi iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, pasirodo buvusi tuo atžvilgiu ne mažiau aktyvi ir net gavusi „ypatingos geradarės“ vardą¹⁷. Matyti, kad savo žmonių uolumą kultūros reikaluose skatino pats Jogaila, o taip pat jį supė žmonės. Kaip ir kituose feodalinuose kraštuose, taip ir Lenkijoje bei Lietuvoje, valdovas ir jo dvaro žmonės iš visų pasauliečių buvo labiausiai apsišvietę. Apie valdovą ir jo dvarą spietėsi negausūs to meto pasaulietinės inteligentijos sluoksniai. Valdovo dvaras kultūros reikaluose tam tikru laipsniu atsverė katalikų bažnyčią, viduramžiais monopolizavusią visą švietimą.

Iš vadinamosios pagoniškos Lietuvos atvykęs Jogaila dar nebuvo tiek varžomas tradicijų, kurios Lenkijoje taip glaudžiai rišo valstybę su katalikų bažnyčia. Todėl kultūros pasaulietinimo reikaluose jis galėjo padaryti daugiau, negu kuris nors kitas prieš jį buvęs lenkų karalius. Į Lenkiją Jogaila iš Lietuvos atsinešė ir gana stiprias valstybingumo tradicijas bei centralizuotos valdžios praktiką. Visa tai jis stengėsi ne tik pats įgyvendinti, bet ir perdavė tą tendenciją savo pradėjajai dinastijai. Kaip tik su ja siejasi Lietuvos ir Lenkijos feodalinės valstybės pakilimo amžius.

Reikia dar pridurti, kad iniciatyva reformuoti Krokuvos universitetą rėmėsi ne mažiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo, negu Lenkijos karaliaus, poreikiais. Juk Lietuva Jogailaičių dinastijos politikoje visada užėmė centrinę vietą, nes per ją ėjo kelias į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Kad užtikrintų sau ir savo įpėdiniams karališkąją valdžią, Jogailaičiai visų pirma rūpinosi stiprinti savo valdžią bei įtaką (ir kultūros atžvilgiu) Lietuvoje ir brangino ryšius su Lietuvos bei Baltarusijos feodais. Paprastai dar prie karaliaus galvos įpėdinis būdavo paskelbiamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Tai liečia Kazimierą Jogailaitį ir jo sūnų Aleksandrą. Žygimantas Senasis ir valdingoji bei energingoji karalienė Bona Sforca, kai ji pasiryžo savo sūnui Žygimantui Augustui parengti kelią į karaliaus sostą, taip pat tuo pasirūpino.

Reformai įvykdyti tam tikrą vaidmenį suvaidino ir pats Krokuvos universitetas, nes jis, pagal valdovo norą, turėjo auklėti jo sostą paveldinčius asmenis. Tokie pasaulietiniai politiniai motyvai kėlė Krokuvos aukštosios mokyklos reikšmę ir sudarė, nors ir tolimą, įžangą į pasaulietiškąjį humanizmą.

Be valdovo, Krokuvos universitetu domėjosi ir Lietuvoje bejsigali didikai. Kovodami dėl valdžios su didžiuoju kunigaikščiu, jie irgi stengėsi švietimą panaudoti politiniais tikslais. Išsikėlus kunigaikščiui į Lenkiją, Lietuvoje likę ponai buvo ne tik įtakingiausi veikėjai ekonominiame bei politiniame krašto gyvenime, bet ir labiausiai apsišvietę žmonės. Net po XVI a. vidurio valstybės reformų smulkieji bajorai negalėjo ištrūkti (nors tai buvo įvykę Lenkijoje) iš galingos ponų įtakos, visose valstybės gyvenimo srityse. Vieni ir toliau pasiliko tarnybiniais bajorais, kiti laukė didikų protekcijų, skirstant administracines vietas, treči stengėsi įgyti malonę tokių bajorų, kurie padėtų patekti į prabangias didikų pilis, kur galėtų įtaisyti savo vaikus tarnybon arba „riteriuiam auklėjimuisi“, nes čia koncentravosi to meto pasaulietinis švietimas.

Kazimiero Jogailaičio valdymo metu Lietuvos feodalinė diduomenė, įsitvirtinus ir sustiprinus savo reikšmę, pradėjo rūpintis Krokuvos

¹⁷ Album studiosorum universitatis Cracoviensis, t. I, Cracoviae, 1887, p. 9. Apie karalienės Sofijos kultūrinę veiklą plačiau žr. Moravski K., o. c., t. I, str. 395–396.

universitetu. Kai kurie iš minimųjų didikų tapo šios aukštosios mokyklos globėjais ir geradariais. Tarp tokių geradarių, kaip matome iš likusių dokumentų, buvo įtakingi XV a. žmonės: Vilniaus kaštelionas ir Žemaičių seniūnas Mykolas Kešgaila su žmona, Vilniaus vaivada Jonas Goštautas su žmona, Stanislovas Volimantas (atrodo Kešgailos tėvas), Vladislovas Butrimas, Vytauto dvaro buvusio mokyto maršalkos Jurgio sūnus ir kt.¹⁸ Kunigaikščių Giedraičių giminė savo sūnus irgi siunčia mokyti į Krokuvą. Šiame Lenkijos mieste mokėsi kunigaikštis Andrius iš Svyrių, kunigaikštis Povilas iš Galšios ir kt. Į Krokuvos universiteto narius buvo įsirašiusi ir Mykolo Zygmantaičio našlė Kotryna (1453).

Aišku, kad visi tie čia paminėti ir nepaminėti Krokuvos universiteto rėmėjai ir geradariai bent morališkai, jei ne materialiai, remdavo į Lenkijos sostinę vykstančius studentus, kai kuriuos iš jų po studijų priimdavo į savo namų tarnybą. Tie, būdami mokytojais, sekretoriais, gydytojais ir kitokiais kultūros darbuotojais, didikų namus paversdavo didesnio ar mažesnio masto kultūros židiniais, iš kurių tuo laikotarpiu įmanomas švietimas sklisdavo ir į bajorų namus, priklausiusius nuo didikų. Visa tai plėtė bei skatino kultūrinį gyvenimą ir sudarė galimybę kaskart daugiau pasireikšti ir pasaulietinei, humanizmo kultūrai.

Tačiau daugiausia įtakos nagrinėjamojo laikotarpio švietimui turėjo miestai, visų pirma Vilnius. Dar Gediminas išaukštino Vilnių, padarydamas jį savo sostine, traukdamas į jį savo valstybės ir svetimų kraštų amatininkus, pirklius. Vilniaus miestiečiai iš Jogailos išsikovojo laisvę ir savivaldos teisę (1387), o iš Zygmanto Keštutaičio — draudimą kunigaikščio pareigūnams kišti į Vilniaus miestiečių reikalus ir įvairių prekybinių lengvatų. Toliau jas praplėtė Kazimieras Jogailaitis ir jo sūnus Aleksandras. Dėl visų tokių palankių aplinkybių Vilnius ėmė sparčiai augti. Panašiai augo ir Kauno miestas. Prie stambesnių dvarų ėmė kurtis miesteliai. Vilnius, Kaunas ir kiti stambesnieji Lietuvos miestai palaikydavo prekybinius ryšius su daugeliu užsienio miestų tiek Rytuose, tiek Vakaruose. Besiplečią prekybiniai santykiai, gerėjančios materialinės sąlygos, kunigaikščio globa įgalino praturtėjusius miestiečius rūpintis švietimu bei kultūra¹⁹. Kaip tik dėl to Lietuvos miestai ir pasidarė svarbiausiais lietuvių studentų „tiekėjais“ Krokuvos universitetui. Iš tikrųjų visą XV a. ir vėliau daugumą lietuvių studentų Krokuvos universitete sudarė pasiturinčių miestiečių sūnūs, o visų pirma Vilniaus jaunimas.

* * *

Tuo būdu teikiant tam tikru laipsniu paramą kunigaikščiui, didikams, o labiausiai miestiečiams, susidarė sąlygos studijuoti Krokuvos universitete palyginti nemažam lietuvių studentų skaičiui. Ne visuomet tos sąlygos buvo vienodos ir todėl XV amžiuje ne visais to amžiaus laikotarpiais galėdavo ten iškelti vienoks skaičius mokslo ištroškusių jaunuolių. Daug priklausė nuo to, kaip susiklostydavo Lietuvos ir Lenkijos valstybiniai santykiai, ar buvo taika, ar karas, ir nuo to, koks buvo domėjimasis kultūra apskritai.

¹⁸ „Anno domini 1445... hec VII. persone infrascripte de nobili prosapia gentis Lytwanice progenite... sunt intitulate, cupientes fieri participes orationum... Primus dominus Michael alias Kenszgal castellanus Willensis et capitaneus Samagitenensis... Item dominus Joannes alias Gastoldus voyevoda Wilnensis... Insuper Stanislaus alias Voly-muth, dominus Wladislaus alias Butrim...“; žr. Album studiosorum universitatis Cracoviensis, t. 1, Cracovia, 1887, p. 2.

¹⁹ Plačiau apie to meto miestų augimą žr. Lietuvos TSR istorija, t. 1, p. 105—111.

Studijuoti į Krokuvos universitetą vyкта dar iki Žalgirio mūšio. Pirmasis studentas iš Lietuvos, kiek yra žinoma, Krokuvą pasiekė 1402 metais. Tai buvo Vilniaus kapitulos kanauninkas ir jos išdininkas bei archyvaras (custos) Martynas. Kad iki Žalgirio mūšio metų turėjo būti ir daugiau lietuvių studentų, pagaliau rodo specialiai jiems įsteigta bursa. Vis dėlto daugiau lietuvių studentų Krokuvoje pasirodė tik po Žalgirio mūšio, kai krito pavojingiausias Lietuvos—Lenkijos priešas — kryžiuočių ordinas ir nusistovėjo daugiau ar mažiau taikus gyvenimas. Šiokią tokią įtaką lietuvių studentų skaičiui padidėti galėjo turėti ir tuometinio Vilniaus vyskupo Mikalojaus (1404—1414) asmeniniai ryšiai su Krokuvos universitetu, kur jis savo laiku buvo rektoriumi. Apskritai Jogailos universiteto imatrikuliacijos aktuose per 20 metų laikotarpį, t. y. nuo pergalės prie Žalgirio iki Vytauto mirties, randame 31 studentą iš Lietuvos²⁰. Iš jų 15 asmenų buvo iš Vilniaus, 4 iš Trakų, kiti iš Ašmenos, Sudervės arba tik pažymėta, kad atvykęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Pirmasis žinomas bakalaurs iš lietuvių studentų tarpo buvo Abraomas iš Rudnikų (1410), paskui Jokūbas iš Vilniaus, pasiekęs šį žemiausią akademinį laipsnį 1419 metais. Tas laipsnis pastarajam, matyt, padėjo karjeroje, nes greičiausiai tas pats Jokūbas vėliau jau minimas kaip Vilniaus kanauninkas, o dar vėliau (1436) ir kaip Medininkų vyskupas. Pirmasis magistras taip pat buvo vilnietis Stanislovas, gavęs tą laipsnį 1427 m. Jis, kaip ir daugelis magistrų, turėjo, matyt, tam tikrą laiką dirbti pačiame universitete kaip „extraneus“. Paskui magistras tapo Jonas, Jono s., iš Vilniaus (1428) ir kunigaikštis Hermanas Giedraitis (1434). Iš viso bakalaurs Vytauto valdymo metais, kiek yra žinoma, tapo 7 lietuviai studentai. Kiti arba nepasiekė to laipsnio, arba apie tai nėra žinoma. Pats Vytautas, kiek galima spręsti iš visai sumažėjusio studentų skaičiaus paskutiniiais jo valdymo metais, ypač po 1423 m., kai buvo žymiai centralizuota valdžia ir sustiprintas valstybinis savarankiškumas, jei ir netrukdė studijuoti Krokuvos universitete, tai ir neskatinio. Mat, šios aukštosios mokyklos dekretistai, gindami Jogailos politiką, nepalaikė Vytauto idėjos centralizuoti valstybės valdžią Lietuvoje ir jo siekių tapti karaliumi²¹. Todėl greičiausiai būdingas reiškiny, kad Vytauto aplinkos žmogus, būsimasis jo dvaro maršalka Jurgis Butrimas (Georgius de Litvaniae) studijavo Leipcigo universitete, įsimatekulavęs ten 1409 m.²²

Nepadidėjo lietuvių studentų skaičius Krokuvos universitete ir artimiausiais metais po Vytauto mirties (1430). Po jo didžiuoju kunigaikščiu buvo paskelbtas Švitrigaila, kuris, kaip žinoma, buvo unijos su Lenkija priešas. Žinoma, dėl to jis negalėjo skatinti lietuvių studijų keliauti į Krokuvą.

Žygimanto Kęstutaičio valdymo metu turėjo nusistovėti geresni santykiai su Lenkija, bet jis neįstengė išsilaikyti valdžioje: buvo nužudytas suokalbininkų. Tada savo įtaką vis beplečią Lietuvos didikai didžiuoju kunigaikščiu išrinko dešimties metų Jogailos sūnų Kazimierą (1440). Ligi subręstant, už jį valdė ponų taryba, o įtakingiausias iš jų buvo minėtasis Krokuvos universiteto geradarys, Vilniaus vaivada ir kancleris Jonas Goštautas. Todėl suprantama, kad studentų skaičius iš Lietuvos turėjo padidėti.

Tais pereinamaisiais ir neramiais metais nuo Vytauto mirties ligi Kazimiero išrinkimo didžiuoju kunigaikščiu (lygiai dešimt metų) lietuvių

²⁰ Duomenys apie lietuvių studentus Krokuvos universitete imami daugiausia iš šių veikalų: Album studiosorum universitatis Cracoviensis, t. I, (ab anno 1400 ad annum 1489), Cracoviae, 1887; Fijałek, J., o. c.; Moravski K., o. c.

²¹ Moravski K., o. c., t. I, p. 250 ir sek.

²² Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai Jogailos laikais.—Jogaila, K., 1935, p. 271.

studentų Krokuvos universitete buvo visai nedaug. Per tą laiką ten pabuvojo, berods, tik du ar trys studentai: Simonas, Laurencijaus s., iš Vilniaus (1433), Klemensas, Stanislovo s. (1436). Matyt, tuo laikotarpiu nebuvo sąlygų rūpintis mokslais (Inter arma silent Musae.).

Užtat nuo 1442 m. lietuvių studentų skaičius Krokuvoje staiga pakyla. Kai žiūri į sąrašus, kuriuose išvardijami studijavę ligi 1492 m., t. y. ligi Kazimiero Jogailaičio mirties, susidaro įspūdis, kad studijuoti į Krokuvą Lietuvis jaunuoliai siūstą jei ir ne organizuotai, tai bent tokios kelionės palaikyta. Matyti, kad Lietuvos valdantieji sluoksniai, visų pirma Goštautas, o paskui ir Kazimieras Jogailaitis, asmeniškai remdavo ten studijuojančius ir kai kada net sušelpdavo neturtingesnius jaunuolius.

Apskritai, Kazimieras Jogailaitis, panašiai kaip ir jo tėvas, gana daug dėmesio skyrė minimajai aukštajai mokyklai ir užmezgė su ja draugiškus ryšius. Būdinga tuo atžvilgiu magistro Jono iš Ludzisko kalba, pasakyta, sutinkant Kazimierą universitete. Pritardamas šio Lietuvos valdovo atvykimui į Lenkiją, kalbėtojas tikisi, kad naujasis karalius savo valdžią panaudos prieš bažnytinius ir pasaulietinius didikus, kurie įsigalėjo valstybėje ir daug bloga jai padarė. Jis ypač pabrėžia vergišką lenkų valstiečių padėtį (agricolonorum servitutem) ir žiūri į tai, kaip į „baisiausią nelaimę ir žiauriausią bausmę“ („quae est malorum omnium postrema poena, quae liberis omni supplicio gravior est“). Naujasis valdovas turįs panaikinti tas blogybes ir suteikti savo pavaldiniams priklausančias laisves, nes aišku esą, „jog gamta visus žmones pagimdė lygius“ („omnes homines natura genuit aequales“). Tos mintys charakterizuoja pirmiausią patį Joną iš Ludzisko, parodydamos jį buvus pažangų savo meto žmogų. Be to, ši kalba rodo ir tai, jog rektorius Kazimierą Jogailaitį laikė tokiu valdovu, iš kurio galėjo būti tikimasi, kad jis įgyvendins tuos patarimus: palengvins valstiečiams spaudą ir kovos prieš įsigalėjusią bažnytinę ir pasaulietinę feodalų diduomenę.

Iš tikrųjų Kazimieras Jogailaitis, Lietuvoje pripratęs prie labiau centralizuotos valdžios jau nuo Vytauto laikų, pakreipė savo politiką prieš lenkų bažnytinius dignitorius ir kitus didikus ir gerokai sustiprino savo karališkąją valdžią. Yra žinoma, kad jis laikėsi gana tvirtos politikos ir popiežiaus atžvilgiu. Taip jam patarė ir jo patarėjas, patikėtinis ir sekretorius, humanistas Pilypas Kalimachas Buonakorsis. Jis ragino karalių panaikinti kanoninius rinkimus, neleisti, kad kas nors atimtų iš jo valdovui priklausančias teises, būti tikru viešpačiu savo karalystėje ir savo valdžios neperleisti net popiežiui²³. Be to, Lietuvoje ir valstiečiai nebuvo tiek pavergti, kaip Lenkijoje, nes krikščionybė čia dar buvo nesena ir pilnai nepritaikyta išnaudotojiškai sistemai remti. O apie tai, kad Lietuvos valstiečiai prieš krikštą buvo laisvesni, negu krikščioniškuose kraštuose, aiškiai kalba patsai Jogaila savo 1420 m. lapkričio 23 d. laiške popiežiui Martynui V. Jis rašo, kad Lietuvos valstiečiai, kai jie dar tebebuvo pagonys, buvo visiškai laisvi ir naudojos visokia nauda bei pelnu; tačiau, kai jie atėjo krikšto malonėn ir tikėjosi džiaugtis geresniu gyvenimu, jiems atimamos laisvės ir turtas, iš kurio jie gavo maistą ir kitus pragyvenimo reikmenis²⁴.

²³ „Canonicam electionem tollito. Ne patiaris tibi eripi, quod tui iuris est. Sis dominus in regno tuo. Ne papae quidem id concedito“. Cituota pagal *Humanizm i Reformacja*, Warszawa-Kraków, 1927, str. 134.

²⁴ „Ipsis in paganismo degentibus omnis libertas patebat et omnibus utilitatibus et proventibus utebantur, nunc autem ad gratiam baptismi vennentibus, ubi maioribus graciis et favoribus gaudere se speraverunt, libertates et bona ipsorum, ex quibus victus, et vitae suae necessaria providebant, ipsi subtrahuntur“. Cituota pagal *Fijałek J.*, o. c., p. 115.

Taigi, turint prieš akis Lietuvos valstybines tradicijas, su kuriomis Kazimieras Jogailaitis buvo gerai susipažinęs²⁵, ir minėtuosius Jono iš Ludzisko patarimus, galima nesunkiai suprasti, jog naujasis valdovas ir Krokuvos magistrai surado bendrą kalbą. Iš tikrųjų universiteto magistrai šį valdovą visada rėmė patarimais ir savo mokslais, ypač aiškindami romėnų teisę, ginančią tvirtą karaliaus valdžią. Tuo būdu Kazimieras Jogailaitis, kaip ir jo tėvas, Krokuvos universitete rado „ištikimų stipruolių“ (athletae fideles). Be abejo, ir tarp siunčiamų į Krokuvos universitetą Lietuvos jaunuolių įsai ieškojo tokių stiprių ir ištikimų savo sostui ramsčių. Todėl palaikant ir jam, ir Lietuvos didikams, ir kylant miestų reikšmei, staiga padidėja lietuvių studentų skaičius Krokuvos universitete.

1442 metais Krokuvos universitete iš Lietuvos buvo 7 studentai, 1443 m.— dar 6 studentai, 1444 m. įsimateikė 2 studentai, 1445 m.— 4 studentai, 1464 m.— 4 studentai, 1468 m.— 6 studentai, 1475 m.— 9 studentai, 1485 m.— 8 studentai, 1489 m.— 6 studentai, 1490 m.— 7 studentai ir t. t. Iš viso nuo 1442 m. ligi 1492 m. Krokuvoje studijavo apie 120 jaunuolių iš Lietuvos. Iš ten grįžo daugiau kaip 40 bakalaurų, 13 magistrų ir 2 daktarai. Išsiplėtė ir vietovių, iš kurių vykdavo studentai, skaičius: be Vilniaus, iš kurio, kaip ir anksčiau, daugiausia patekdavo į Krokuvos universitetą studentų, sąrašuose jau figūruoja Kaunas, Trakai, Merkinė, Šalčininkai, Lyda, Gerainionys, Augmontiškės, Medininkai, Giedraičiai, Nemenčinė, Gardinas, Svyriai, Ašmena, Ukmergė, Anykščiai, Ramygala, Naugardukas ir kt.

Reikia pažymėti, kad čia pateiktieji duomenys nėra pilni. Faktiškai Krokuvos universitete studentų iš Lietuvos buvo daugiau. Apie tai galima spręsti iš to, kad imatrikuliacijos aktuose dažnai būdavo pažymima, jog koks nors studentas į universitetą užsirašė su keliais kitais lietuviais studentais. Pavyzdžiui, 1485 m. Vaclovas, Aleksandro s., iš Ukmergės, sumokėjęs du plačiuosius grašius į neturtingųjų studentų bursos kasą, atvyko su keturiais lietuviais, kurių vardai nepažymėti. Taip pat su keturiais lietuviais iš Vilniaus, kurių vardai liko nežinomi, atvyko Jonas, Simono s. Į sąrašus dažniausiai patekdavo vardai tik tų didikų, turtingesniųjų miestiečių, kurie sumokėdavo nustatytą mokestį ar dalį jo neturtingiesiems studentams išlaikyti. Neturtingieji studentai daugeliu atvejų taip ir likdavo nežinomi, ypač jei jie nepasiekdavo kokio nors akademinio laipsnio arba kaip nors kitaip nepasižymėdavo, kad ir iškrėsdami kokį nors pokštą ir patekdami į universiteto teismą.

Anų laikų universitetuose būdavo gana daug tokių atvejų, kai mokytojas atvykdavo į universitetą su savo mokinių būriu ir kartu su jais pradėdavo studijuoti. Pavyzdžiui, 1528 m. savo mokinių būrio priešakyje į Krokuvą atvyko S. Rapolionis. Taigi, tokiais atvejais galėjo būti užregistruotas tik mokytojas, o mokiniai nebūdavo įtraukiami į imatrikuliacijos aktus. Laikantis to apskaičiavimo, kurį nustatė K. Moravskis²⁶, būtent, kad dauguma studentų išeidavo be laipsnių, tik ketvirtis jų gaudavo bakalauratą, o dvidešimtoji dalis — magistro laipsnį, ir turint galvoje, kad dalis studentų liko mums nežinoma, galima spėti, jog ligi 1492 m. Krokuvos universitete mokėsi apie 300—400 lietuvių studentų. Žinoma, tai visai nedidelis skaičius, žiūrint mūsų akimis, bet visai nemažas tam metui, kai mokslas būdavo sunkiai prieinamas ir varžomas, ypač iš katalikų bažnyčios pusės, kuri visą laiką išsimokslinimą laikė erezijų atsiradimo priežastimi.

²⁵ Yra žinoma, kad Kazimieras Jogailaitis, skirtingai nuo kitų Jogailaičių, mokėjo lietuvių kalbą ir buvo gerai susipažinęs su lietuvių gyvenimo būdu bei papročiais. Plg. Długosz, J., *Opera omnia*, t. 13, Cracoviae, 1863—1887, p. 659.

²⁶ Moravski, K., o. c., t. 1, p. 214.

Matyti, kad gerokai netikros ir turimos žinios apie minimoje mokslo įstaigoje gautus mokslinius laipsnius. Iš turimų dokumentų nežinoma, kad Jogailos valdymo metu kas nors iš lietuvių (išskyrus spėjimą dėl minėto pirmojo Žemaičių vyskupo Motiejaus) būtų gavęs daktaratą, kad būtų išėję daug magistrų. Tačiau to meto žmogus, minėtasis M. Kozlovskis, Jogailos mirties proga pasakijoje kalboje paminėjęs, jog valdovas šelpęs stipendijomis Krokuvos universitete studijuojančius lietuvius ir rusus, kad daugeliui iš jų būtų suteikti bakalaurų, magistrų, o kai kuriems ir daktarų laipsniai²⁷. Reikia manyti, kad kalbėtoji buvo žinoma tikroji padėtis.

Po 1492 m. lietuvių studentų skaičius Krokuvos universitete vėl sumažėjo. Per 8 metus, kiek yra žinoma, imatrikuliuavosi tik 6 studentai iš Lietuvos. Viena iš priežasčių, klidžiusių keliones į Krokuvą, buvo vėl kilusi nesantaika tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės valdančiųjų sluoksnių. Kaip žinoma iš istorijos, po Kazimiero Jogailaičio mirties lietuvių didikai didžiuoju kunigaikščiu išsirinko Aleksandrą, o lenkai savo karaliumi — Joną Albrechtą. Unija vėl nutrūko. Ji buvo atnaujinta tik 1501 metais, kai, Jonui Albrechtui mirus, lenkai karaliumi išsirinko taip pat Aleksandrą. Tada turėjo Lietuvoje atsirasti daugiau studentų, norinčių studijuoti Krokuvos universitete, bet taip jau nebuvo. Palyginti padidėjo tik studentų iš Žemaičių skaičius, kai tuo tarpu anksčiau vyravo Rytų Lietuvos jaunimas²⁸. Apskritai, XVI a. pradžioje lietuvių studijos jau buvo linkę pasirinkti Vakarų Europos aukštąsias mokslo įstaigas. Čia turėjo įtakos plintanti humanizmo kultūra, kurią Krokuvos universitetas, nors ir reformuojamas²⁹, labai sunkiai įsisavino. Todėl į Krokuvą mokytis važiuodavo dažniausiai tie, kurie rengdavosi dvasininko karjerai. Tuo tarpu troškę daugiau ir gilesnių mokslo žinių jaunuoliai, kurių tikslas buvo ne tik kunigystė, ėmė plačiau naudotis 1447 m. privilegija (ji buvo pakartota ir visuose trijuose Lietuvos statutuose), leidžiančia mokytis kituose kraštuose, išskyrus priešiškus³⁰. Nuo to meto Krokuvos universitetas žymesnio vaidmens Lietuvos kultūros gyvenime nebeturėjo, nors ten kasmet nuvykdavo po vieną ar du studentus iš Lietuvos. Jo įtaka dar labiau sumažėjo, kai aukštoji mokykla buvo įsteigta pačioje Lietuvoje (1579).

Tuo būdu daugiausia lietuvių studentų Krokuvoje lankėsi per tą pusimtį metų, kurie sutapo su Kazimiero Jogailaičio valdymo laikotarpiu. Studijavo Lietuvos jaunimas ir kituose kraštuose, tačiau niekur taip gausiai jų nebuvo, kaip Krokuvoje. Todėl į juos ir tenka atkreipti ypatingą dėmesį. Juk tie visi Krokuvos universiteto studentai drauge su tais, kuriems tekdavo mokytis kitur, kai sugrįždavo po mokslo į savo kraštą, sudarydavo vietinės inteligentijos branduolį, dvasininkų, diplomatų, mokytojų, teisininkų, gydytojų, kanceliarijos darbuotojų kadrus. Žinoma, jie skleisdavo namie tą kultūrą, kurią buvo įsisavinę aukštosiose mokyklose ir savo studijų kraštuose. Drauge jie kūrė ir savo vietinę kultūrą. Iš pradžių tos inteligentijos išsimokslinimas bei išsilavinimas buvo viduramžiškas, tačiau juo toliau, juo daugiau jie susidūrė su humanistinės kultūros elementais, vis plačiau įsigalinciais ir Krokuvos universitete, ir už jo sienų.

²⁷ „In ipsa quoque universitate filios lituanorum et rutenorum in propriis fovebat stipendiis... nam multi baccalaurei, multi magistri, aliqui doctores promoti sunt...“

²⁸ Lebedys J., M. Daukša, V., 1963, p. 81—82.

²⁹ Vienas iš reformos sumanytojų buvo keliaująs humanistas, teisininkas, Krokuvos ir Vienos universitetų profesorius Petras Illicinas (Illicino). Šiuo atžvilgiu įdomiausi du jo darbai: Praefatio de homine et disciplinis (Cracoviae, 1549) ir De malorum nostrorum causa (be v. ir m.). Pastarajame jis pateikė konkretų reformos projektą pagal italų universitetų pavyzdį, o taip pat siūlė pagerinti materialinę profesorių būklę.

³⁰ XVI amžiuje ir vėliau labiausiai lietuvių studentų lankomi universitetai yra šie: Leipcigas, Karaliaučius, Frankfurtas prie Oderio, Bazelis, Vokietijos Freiburgas, Vitenbergas, Dilingenas, Leidenas. Kai kurių duomenų apie juos pateikia Sapoka A., l. c., p. 421—424.

Po Jogailos paskelbtos reformos Krokuvos universitete buvo keturi fakultetai: septynių laisvųjų mokslų (*septem artes liberales*), medicinos, teisės ir teologijos.

Iš tų septynių mokslų (logika, gramatika, retorika, aritmetika, geometrija, muzika ir astronomija) pradžioje daugiausia dėmesio buvo skiriama gramatikai, bet vėliau į priekį prasiveržė logika ir dialektika. Didžiausias pastarosios disciplinos autoritetas buvo Aristotelis³¹. Jos programoje buvo aristotelininko Petro Ispano (*Petrus Hispanus*, mirė 1277 m.) darbai, svarbiausieji viduramžių vadovai po Aristotelio mokslų erdves. Jo „*Summula*“ buvo įprastinis logikos vadovėlis, o „*Tractatus*“ — trumpa svarbiausių Aristotelio mokslo duomenų santrauka. Kad studiozas gautų vadinamąją licenciatūrą, t. y. teisę dėstyti, kad taptų laisvųjų mokslų magistru, jis turėdavo vėl studijuoti Aristotelį, o taip pat keturias matematikos bei gamtos disciplinas, įeinančias į kvadriviumą.

Dėstomoji kalba buvo lotynų kalba, tačiau ne klasikinė, o tradicinė, viduramžinė kalba. Studentas jos mokydavosi paprastai iš „*Donato*“ „*Ars minor*“ ir „*Ars maior*“, o taip pat iš Aleksandro de Villa dei „*Doctrinale*“. Klasikinė lotynų kalba laikyta lyg pagoniška, net netinkama prie šventųjų raštų. Tokia iš pradžių buvo ir Krokuvos universiteto tendencija: antikinė kultūra ir literatūra, nors ir nebuvo visiškai užmirštos, tačiau mažai studijuotos, ir jų pažinimas buvo smukęs.

Iš antikinių autorių daugiausia vietos teko Vergilijui. Be to, buvo skaitomas kursas apie Ovidijų, Lukaną, siauresnis apie Horacijų; tolesnėje eilėje buvo Juvenalis, Persijus, Terencijus, Klaudijanas, Ezopas, Fedras. Tačiau jų aiškinimas, kaip ir visur viduramžiais, buvo priderintas prie scholastinės filosofijos ir teologijos reikalavimų. Todėl, pavyzdžiui, Vergilijus buvo laikomas lyg pranašu ar burtininku ir vadinamas „*Virgilijum*“, vedant vardo etimologiją iš burtų lazdelės „*virga*“. Jam buvo priskiriama pranašystė apie Kristaus gimimą ir pan. Analogiška buvo ir kitų antikinių autorių interpretacija. Ji buvo pilna savavališko alegorizavimo ir „dabartinimo“, iš realaus kūrinio mažai belikdavo.

Retorikos mokytasi iš Eurardo de Betunės eiliuotos stilistikos. Poetikoje vyravo anglas Gotfridas de Vinas su vadovėliu „*Poetria nova*“. Keista, kad tuo metu, kai moksle visuotinai viešpatavo Aristotelis, jo poetikos nemėgta, net nežinota. Ir Horacijaus poetika didesnio dėmesio susilaukė tik XVI a. pradžioje. Matyti, tos poetikos ano meto poezijos interpretatoriams buvo per „žemos“: pirmoji per daug akcentavo poezijoje jausmų reikšmę, o antroji — protą.

Studijos laisvųjų mokslų fakultete dar neduodavo specialybės ir tuo pačiu duonos. Jos tebuvo pasiruošimas studijuoti kituose fakultetuose. Beveik nekeisdavo padėties net ir magistro mokslo laipsnio turėjimas, nes dėstydami magistrai negaudavo pastovios algos, o tik imdavo tam tikrą mokesį iš savo mokinių. Kad pagerintų savo padėtį, jie turėjo pasistūmėti į priekį mokslų hierarchijoje, būtent, pereiti dėstyti mediciną, dekretus ir teologiją. Ir tik iš tų sričių gautas mokslo laipsnis atverdavo duris į geresnę karjerą ir gyvenimą.

Savo pobūdžiu artimiausias laisvųjų mokslų fakultetui buvo medicinos fakultetas. Krokuvoje jis turėjo tik vieną katedrą, o mokslu mažai kuo tesiskyrė nuo pirmojo. Mat, gyvenime vyravo „empirikai“ — gydytojai

³¹ Apie Aristotelio reikšmę to meto moksle būdavo sakoma taip: „*Omnis hinc excluditur, omnis est abiectus, qui non Aristotelis venit armis tectus*“. („Kiekvieną iš čia išvarys, kiekvieną iš čia išmes, kuris, atvykdamas čion, Aristotelio ginklų neatsineš.“)

praktikai, o medicinos mokslas apsiribodavo, panašiai kaip laisvųjų mokslų fakultete, visų pirma antikinių medikų raštų skaitymu ir jų komentavimu, be to, dažniausiai pagal arabų medikų interpretaciją. Iš tokių medicinos autorių svarbiausi buvo Hipokratas ir Galenas. Ilgainiui medicinos mokslas kilo, tačiau vis tiek jis buvo laikomas mažiau reikšmingu mokslu palyginti su teisės mokslais.

Teisės moksluose svarbiausias dalykas buvo bažnytinė teisė — dekretai. Bažnytinė teisė buvo dėstoma aštuoniose katedrose. Šios teisės studijos dekretistai paprastai pavirsdavo teologais. Romėnų teisės dėstymas, nors Krokuvos universitete, kaip ir Bolonijoje, būta penkių katedrų, nebuvo aukšto lygio, nes tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje ši teisė neturėjo didesnės praktinės reikšmės³².

Svarbiausias fakultetas buvo teologijos — tos viduramžių „mokslų karalienės“. Jis turėjo net vienuolika katedrų. Bet teologijos fakultetas mus ne tiek domina, nes jis mažiausiai prisidėjo prie kultūros kėlimo ir humanizmo idėjų plitimo. Atvirkščiai, teologinės studijos, užgoždamos kitus mokslus, labai varžė laisvesnį minties polėkį ir siaurino žmogaus galimybes pažinti. Dėl to Krokuvos universiteto, kaip ir kitų viduramžių mokslo įstaigų, mokslinis lygis buvo labai neaukštas.

Mokslinio lygio Krokuvos universitete nekėlė, kaip liudija to meto žmonės, ir tarp studentų įsigalėjęs karjerizmas bei noras laikyti studijas tik priemone pasiekti geresnį materialinį gyvenimą. Istorikas J. Dlugošas, žmogus platesnio kultūrinio akiračio ir gerokai paliestas humanizmo idėjų, savo „Lenkijos istorijos“ dedikacijoje kardinolui Zbigneviui taip apibūdina minimos aukštosios mokyklos studentus: „...tik nedaugelį traukia ten išminties, mokslo ar dorybės geismas, bet greičiau — garbė, nauda ar malonumas. Todėl jie domisi tik tais mokslais, kurie žada turtą, garbingas vietas ar kokį pelną, o iškalbos ir meno rašyti mokosi visai nedidelis jų skaičius ir tik tie vieni, kurie, skatinami savo įžymios dvasios prigimties, dorybę laiko kilnesniu dalyku už žemiškuosius reikalus“³³.

Vis dėlto, kaip pažymi J. Dlugošas, atsirado žmonių, kurie pamilo iškalbą ir rašymo meną, t. y. tuos dalykus, kurie taip būdingi tikram humanistui. Tų menų išmokti jie galėdavo tik laisvųjų mokslų fakultete. Nors ir varžomi teologijos, jie galėdavo susipažinti su „antraeiliais“ dalykais, su gamtos ir visuomenės mokslais. Nemaža naudos duodavo ir atidus Aristotelio raštų studijavimas, nors viduramžinė interpretacija ir siaurino jo veikalo pažinimą. Tie negausūs tikro mokslo elementai vis dėlto padėjo studentams plėsti savo akiratį, susidaryti platesnę pasaulėžiūrą ir juo toliau, tuo labiau išsivaduoti iš mintį marinančios bažnytinės pasaulėžiūros.

Iš tikrųjų, mokslas Krokuvos universitete palaipsniui buvo sekuliarizuojamas. XV a. paskutiniaisiais dešimtmečiais čia susikūrė savita mokslinės minties pakraipa, kuri ypač domėjosi matematika, astronomija ir geografija. Tų sričių mokslininkai garsino savo mokslo įstaigą, ir čia traukė studentai ir iš kitų kraštų. Krokuvos universiteto profesorai skaitė paskaitas ne tik savo mokslo įstaigoje, bet ir Prahos, Vienos, Leipcigo ir net italų universitetuose. Apskritai gana seniai buvo stengiamasi palaikyti santykius su italais. Be minėtojo humanisto Frančesko Filelfo, dalyvavusio

³² Plačiau apie Krokuvos universiteto mokslo lygį, apie viduramžių literatūrines pažiūras žr. Moravski K., o. c., ir Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie*, Bd. I, Leipzig, 1914, S. 1—98.

³³ „... pauci trahuntur cupiditate sapientiae, doctrinae aut virtutis, sed potius honoris, lucri aut voluptatis. Proinde iis tantummodo vacant literis, quae opes aut dignitates aut quae sunt aliquem pollicentur, eloquentia et scribendi artem perpauci colunt et hi tantummodo soli, qui egregia quadam animi indole impulsu virtutem terrenis metiuntur praestantiores.“

Jogailos vestuvėse, žinoma, kad XV a. pirmojoje pusėje Lenkijoje jau buvo pažįstamas Petrarka. Mūsų minėtasis Krokuvos universiteto darbuotojas M. Kozlovskis, kurio dalis bibliotekos buvo Vilniuje, turėjo Petrarkos laišku. Krokuvą pasiekdavo Podžio (Poggio), Guarino, Enėjo Silvijaus ir kitų humanistinio polėkio asmenų traktatai ir laiškai³⁴.

Be to, ko negalėjo padaryti universitetas, papildydavo Krokuvos kultūrinė aplinka. Reikia pasakyti, kad humanistinė kultūra sėkmingiausiai plito ne universitete, o šalia jo. Ne universitetas, o tik mūsų minėtojo Pilypo Kalimacho ketvirčio amžiaus veikla (1471–1496) sujungė pavienes humanizmo apraiškas į vieną kultūrinį judėjimą.

Pilypas Kalimachas buvo vienas iš tų italų, išėjusių savo tėvynėje tikrą humanizmo mokyklą. Jis mokėsi pačiame Italijos humanizmo centre Florencijoje, o jo mokytojų tarpe buvo nemaža garsių humanistų. Kaip humanistas ir todėl laisvos asmenybės bei minties propagatorius, taip pat kaip pagoniškos Antikos gerbėjas ir epikūrietis, jis su visa grupe humanistų nepatiko popiežiui, buvo persekiojamas ir turėjo bėgti iš savo tėvynės.

Po klaidžiojimų Viduržemio jūros salose, o taip pat Egipte, Graikijoje, Vengrijoje, jis pagaliau įsikūrė Kazimiero Jogailaičio dvare. Čia jam buvo pavesta mokyti karalaičius. Savo ruožtu Krokuvoje jis propagavo naują poetiką, retoriką, klasikinius autorius ir poeziją. Kalimacho raštai tuo metu turėjo gana didelį pasisekimą, o jo poezija, kaip kalba to meto žmonės, buvo tiesiog išgraibstoma studentų³⁵. Tikriausiai tarp šitų jo gerbėjų pasitaikydavo ir lietuvių studentų. Be to, Kalimachas buvo ir karaliaus patarėjas, patikėtinis ir sekretorius.

Kaip ir daugelis humanistų, jis pasisakė už tvirtą monarcho valdžią, prieš bažnytinę hierarchiją. Jis visuomet patardavo karaliui sutramdyti didikų ir šlektos sauvalę ir net sunaikinti pastarąją (visai makiaveliškai), išvedus į priešo kraštą ir ten atidavus išžudyti³⁶. Todėl, kai nepasisekė lenkų žygis į Rumuniją, jis dėl to buvo apkaltintas ir turėjo pasitraukti iš dvaro.

Kazimiero Jogailaičio įpėdinis Lenkijoje Jonas Albertas Kalimachą vėl pasikvietė ir naudojosį jo patarimais. Kalimachui tekdavo vykti į svetimus kraštus kaip valstybės pasiuntiniu. Jo paslaugomis buvo naudojama, palaikant ryšius tarp Lietuvos ir Lenkijos. Šią misiją lengvino ta aplinkybė, kad didysis kunigaikštis, kaip jau minėta, buvo jo mokinys. Reikšmės turėjo ir jo pažintys su Krokuvos universitete studijavusiais lietuviais, kurių ten, kai jis gyveno tame mieste, būta nemaža. Kalimachas, gal manydamas padaryti akademinę karjerą, 1472 metais taip pat buvo įsimatrikuliavęs Krokuvos universitete.

Kalimacho mintys apie tvirtą monarcho valdžią galėjo būti noriau priimanamos labiau centralizuotoje Lietuvoje, negu visiškai decentralizuotoje Lenkijoje. Tai rodo (matyt, visai neatsitiktinis) jo ir Mykolo Lietuvos patarimų Lietuvos didžiajam kunigaikščiui panašumas.

Prie XV a. paskutiniųjų dešimtmečių kultūros pagyvėjimo Lietuvoje ir Lenkijoje prisidėjo ir vaisinga, nors ir trumpa, humanisto Konrado Celtiso veikla (1488–1490). Jis taip pat daugiausia darbuosį už universiteto ribų, bet turėjo įtakos ir jo studentams. Į Krokuvą Celtisas atvyko 1479 m. pavasarį ir įsimatrikuliavo universitete. Jis, kaip ir Kalimachas,

³⁴ Moravski, K., o. c., t. I., str. 433.

³⁵ *Dzieje uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. I, Kraków, 1964, str. 207. (Garbacik, J., *Ognisko nauki i kultury renesansowej*.)

³⁶ „Ir kad lengviau jiems atkeršytum, išvesk juos į Valachiją, surengęs visuotinę ekspediciją; ten, su tos žemės vaivada slapta susimokęs, leisk, kad juos užpultų ir išžudytų. Jei kuris tos ekspedicijos išvengtų, tam užduok nuodų. Toks yra didžiųjų valdovų paprotys“. Zr. *Humanizm i Reformacja*, Lwów—Warszawa—Kraków, 1927, str. 136.

tur būt, galvojo pasilikti dirbti šiame universitete, o gal norėjo papildyti savo matematikos ir astronomijos žinias pas jau minėtą Albertą iš Brudzevo. Už visa tai jis atsidėjo Krokuvos gyventojams, dėstydamas jiems ne universitete (1490 m. gal ir pačiame universitete) retoriką, laiškų rašymo teoriją ir poetiką.

Celtisas įsteigė pirmą Vidurio Europoje literatūrinę draugiją „Sodalitas litteraris Vistulana“. Tai draugijai priklausė kai kurie universiteto magistrai, pavyzdžiui, jo mokytojas Albertas iš Brudzevo, Jonas Ursinas ir kiti Krokuvos miestiečiai. Tarp jų, visai galimas daiktas, būta ir kai kurių lietuvių studentų bei magistrų, nors tikslesnių žinių apie tai ir trūksta. Draugijoje vykdavo diskusijos filosofiniais, literatūriniais klausimais, taip pat buvo rašoma bei svarstoma poezija. Pats Celtisas parašė eilių, giriančių Kalimachą ir kai kuriuos Krokuvos profesorius. Literatūrinė draugija tapo lyg nauja mokykla, naujoviškai aiškinanti antikinius autorius, kuriuos ji laikė visų pirma gražaus stiliaus pavyzdžiais. Čia domėtasi humanistine poezija, kuri prieš tai nebuvo pažįstama Lenkijoje. Nagrinėjimo ir svarstymo susilaukė epistolografija ir iškalba, rašyta vadovėliai, leista antikiniai autoriai. Tokia autorių ir vadovėlių leidybos veikla, skirta sukurti taisyklingą ir puošnią lotynų kalbą, galinčią pakeisti viduramžinį žargoną, darosi dar intensyvesnė XVI amžiuje.

Mirus Kalimachui ir išvykus Celtisui, Krokuvos jaunosios lotyniškų poetų kartos auklėtoju tapo Laurentijus Korvinas (Raabe, miręs 1527 m.), kuris XV a. paskutiniu dešimtmėčiu dėstė Krokuvos universitete. 1509 metais Korvinas Halerio spaudtuvėje išspausdino Teofilakto Simokato verstus M. Koperniko raštus, kurių įžangoje patalpintame eilėraštyje jis mini naują pasaulėvaizdžio sistemą.

Taigi, XV a. antrojoje pusėje ir XVI a. pradžioje Krokuvoje jau vyko gana intensyvus humanistinio pobūdžio kultūrinis gyvenimas. Jis negalėjo nepaliesiti ten gyvenančių ir mokslo ieškančių lietuvių studentų.

Pats Krokuvos universitetas vis dėlto atsiliko nuo gyvenimo ir nuo daugelio kitų Europos universitetų. Tai buvo viena iš tų svarbiųjų priežasčių, dėl kurių Lietuvos jaunimas XV a. pabaigoje vis dažniau jį aplenkdavo. Studijų reikalais jie nukeliaudavo net į Italiją.

Su Italija Lietuvos žmonės ryšius palaikydavo jau seniai. Pavyzdžiui, Motiejus iš Vilniaus, būsimasis Žemaičių vyskupas (1417—1422 m.) kurį laiką buvo net Sienos universiteto rektoriumi³⁷. Savo ruožtu italai, ypač pirkliai, atvažiuodavo į Lietuvą, į jos sostinę Vilnių. Jie turėdavo net privilegijų (pvz., 1483 m.) laisvai prekiauti visoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje.

Tačiau daugiausia dėmesio į humanizmo tėvynę Italiją pradėta kreipti XV a. paskutiniaisiais metais ir XVI a. pradžioje, kai lietuvių studentai ten traukdavo iš Vilniaus arba tiesiog iš Krokuvos, net ir įsigiję mokslo laipsnius. Vienas iš tokių, pavyzdžiui, yra Stanislovas, Jono s. Krokuvos universitete jis imatrikuliavosi 1482 metais, bakalauru tapo 1485 m. ir magistru 1492 m. Baigęs studijas, Stanislovas sugrįžo į Vilnių, o paskui iš čia išvažiavo toliau studijuoti į Italiją, bet ten numirė. Krokuvos universiteto mokslais nesitenkino XV a. gale Martynas iš Vilniaus, XVI a. pradžioje—žinomasis Pranciškus Skorina.

Bolonijos teisės daktaru 1495 m. tapo Jonas, Pilypo s., iš Vilniaus. Į Krokuvos universitetą jis įstojo 1489 metais drauge su Konradu Celtisu, po dviejų metų tapo bakalauru, o paskui išvažiavo studijuoti į garsiąją Bolonijos universitetą, kur gavo teisės mokslų daktarą. Jo tėvas buvo Vilniaus miestietis, turėjęs mūrinį namą prieš Jono bažnyčią. Šalia kitų

³⁷ Plg. Ptaśnik J., *Kultura włoska wieków srednich w Polsce*, Warszawa, 1959, str. 143—149, 154, 295.

bažnytinių pareigų jis buvo dar Vilniaus kanauninkas, o paskui ir Kijevo vyskupas-daktaras. Jonas buvo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sekretorius lotyniškosios korespondencijos reikalams („N. D. L. latinus“). Tuo titulu jis dar naudojosi ir 1517 metais. Tai buvo gabus ir humanistiškai išsilavinęs žmogus³⁸.

Italų auklėtinis buvo ir Martynas iš Vilniaus, būsimasis Žemaičių vyskupas, kuris nukeliavo tiesiog į Italiją, kur, kaip minima, studijavęs net trisdešimt metų³⁹.

XVI a. pradžioje Radvilos, taip pat Astikai ir Goštautai, tur būt, irgi mokėsi Italijoje. Ten pat mokėsi ir garsusis Mykolas Hlinskis ir kai kurie kiti didikai.

Apskritai, Bolonijos universitetas savo reikšme Lietuvai gali lygintis su kai kuriais gausiai lietuvių lankytais Vokietijos universitetais⁴⁰. Žinoma, jog Radvilos tuo metu parsisiųsdindavo knygų iš Italijos.

To meto keliautojus į Italiją vis dar viliojo, kaip ir ankstesniais laikais, noras kuo greičiausiai susipažinti su Romos kurijos kanceliarine bei teisine praktika, nes tai padėdavo pasiekti aukštų ir pelningų vietų bažnyčios hierarchijoje⁴¹. Bet kartu Italija buvo patraukli ir nauju kultūriniu pakilimu, savo humanistine kultūra, kuri XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje ten buvo pasiekusi savo žydėjimą. Aišku, kad tie keliautojai, drauge su tais, kuriems buvo tekę tam tikru laipsniu su humanizmu susipažinti Krokuvoje, grįžę į tėvynę, turėjo tapti tos naujos kultūros skleidėjais bei propaguotojais. Sostinė Vilnius, sulaukęs didelio būrio inteligentijos, turėjo tapti stambiu savo meto kultūros centru.

* *

*

Visuotinai yra žinoma, kokią didžiulę reikšmę humanistui turėjo antikinė graikų ir romėnų literatūra, istorija, filosofija, teisė. Humanistui būdinga tai, kad jis geras filologas, moka daug kalbų, o ypač gerai — antikines graikų ir lotynų kalbas. Humanistai filologai dėjo daug pastangų, kad pilniau surinktų, nurašytų, išsaugotų bei išspausdintų išlikusius ligi jo meto graikų ir romėnų rašytojų ir mokslininkų raštus, surinktų ir apsaugotų meno paminklus.

Savo ruožtu, antikinė kultūra daug pasitarnavo humanizmui. Joje buvo kaip tik tokių elementų, kurių stokojo ta naujoji kultūra. Humanizmo atstovai klasikinėje senovėje rado savarankišką, nepriklausomą nuo religijos filosofiją, mokslą, apimantį visas žmogaus pažinimo sritis, aukšto lygio pasaulietinį meną ir literatūrą. Antikiniai autoriai atsakė į daugelį klausimų, į kuriuos nesugebėjo atsakyti viduramžių autoritetai. Humanistus stebino platus Antikos žmogaus akiratis, laisvė, aukštas žmogaus asmenybės ir aplinkinio pasaulio įvertinimas. Visa tai ir padėjo humanistams kovoti prieš viduramžių mistinę ir asketinę pasaulėžiūrą, taip pat sukurti naują mokslą, meną ir literatūrą.

Ir viduramžiais antikinė tradicija, nors griežtai kritikuojama nuo pat krikščionybės įsigalėjimo, nebuvo visiškai užgniaužta. Italai, taip pat į Romos buvusios imperijos sudėtį įėjusių ir net jai kaimyninių kraštų gyventojai stengdavosi savo istoriją sieti su senąja Italija bei Bizantija. Graikų ir lotynų kalbos, nors daug kuo pasikeitusios, vis dėlto buvo

³⁸ Fijałek J., o. c., str. 185—186.

³⁹ Valančius M., Žemaičių vyskupystė, V., 1848, p. 74—77.

⁴⁰ Sapoka A., l. c., p. 426—427.

⁴¹ Barycz H., Polacy na studiach w Rzymie..., Kraków, 1938, str. 7.

išlikusios kaip diplomatinės, visokių dokumentų ir bažnytinės liturgijos kalbos. Nebuvo užmiršti tokie Antikos filosofai, kaip Aristotelis, Boecijus, rašytojai Terencijus, Ovidijus, Vergilijus. Taip buvo, kaip matėme, ir Krokuvos universitete.

Tačiau, norėdami aiškiai atskirti, kas priklauso viduramžių tradicijoms ir kas humanizmo kultūrai, turime pabrėžti, kad viduramžiškas domėjimasis Antika buvo **istorinis**, o humanistų — **filologinis**. Viduramžiais apsišvietę žmonės domėjosi vėlyvųjų Romos imperijos amžių kultūrinėmis tradicijomis, o humanistai žinias apie Antiką ėmė iš knygų, išlikusių visų pirma iš klasikinių antikinės kultūros laikotarpių.

Dantė dar jautėsi esąs tiesiog susijęs su Antika, laikė ją gyva ir tikra, ją kėlė ir gaivino. Dantei dar nereikėjo teorinio tilto tarp Antikos ir jo, nes jis jautė antikinę tradiciją.

O Petrarka tuo atžvilgiu jau reiškia lūžį. Jis jau nesitenkina tuo, ką žmonės perduoda iš lūpų į lūpas, kas yra užfiksuojama nekritiškose kronikose, o nori pažinti Antiką iš pirmųjų šaltinių. Todėl Petrarka padaro didelį darbą, studijuodamas antikinę senovę. Jo dėka antikinė mitologija ir kiti antikinės literatūros paveikslai perėjo bei įsijungė į Europos literatūrą. Tuo jis praturtino savo meto poetinius turtus ir palengvino kūrybinį darbą. Petrarka ir kiti poetai, kurie ėjo jo pėdomis, tuo atžvilgiu buvo Europos poetų ir menininkų mokytojai.

Ne tokį ryškų, bet vis dėlto panašų lūžį galima pastebėti, vertinant Antiką ir Lietuvos bei Lenkijos kultūros sąlygomis. Visų pirma tai matyti žinomiosios legendos apie lietuvių romėnišką kilmę raidoje.

Legenda apie romėnišką lietuvių kilmę yra labai sena. Jos užuomazgų reikia ieškoti viduramžiuose, o paralelių vėliau daugelyje kraštų. Didesnių ar mažesnių užuominų apie lietuvių ryšius su Romos imperija randame V. Kadlubeko, Dusburgo, Alberto iš Stadės, Enėjo Silvijaus, Jordano raštuose. Žinoma, ta „istorija“ pilna prasimanymo bei fantazijos ir laikytina tik literatūriniu reiškiniu. Tačiau, iš kitos pusės, pačioje Lietuvoje ji turėjo tam tikrą turinį ir tam tikrą politinį vaidmenį. Humanizmas, kuris įnešė į mokslą tyrimo dvasią ir racionalųjį elementą, ir šioje „istorijoje“ padarė kai kurių pakeitimų. Visų pirma jis susiaurino legendos poetinę sauvą, ją labiau pagrindė tikrais romėnų istorijos faktais, daugiau panaudojo lietuvių ir lotynų kalbų bei mitologijų panašumus. Tuo būdu legenda pasidarė labiau „moksliska“ ir „realesnė“.

Dar viduramžišką, V. Kadlubeko „istorinėmis“ interpretacijomis pagrįstą, bet plačiu mastu tarptautiniuose santykiuose suskambėjusią legendą randame Jono Ostrorogo, Kazimiero Jogailaičio pasiuntinio pas popiežių Povilą II, kalboje. Ji rodo minėtas Kazimiero Jogailaičio pastangas bent kiek atsipalaiduoti nuo popiežiaus. Todėl tai kalbai būdingas išdidumo ir pasididžiavimo savuoju kraštu tonas. Išgyręs savojo krašto laukus ir miškus, kur gyvena tauras ir kiti išgarsinti žvėrys, pažymėjęs, kad tos žemės tekančios pienu ir medum (*terram fluentum lac et mel*), Ostrorogas nurodo, jog jo tėvynė niekad nebuvusi pavergta svetimos valdžios, kai tuo tarpu romėnai būvę nugalėti. Jis pasakoja apie mitinę Vandą ir jos pergales, apie lenkų protėvį Lechą, o paskui mini getų, t. y. senųjų lietuvių ir lenkų, kovas su Aleksandru Makedoniečiu ir Julijum Cezariu ir pabrėžia, kad tie garsūs karo vadai būvę nugalėti šiaurėje. Taigi, Julijus Cezaris, „tribus proeliis fusus cum hac feodus pepigit, in cuius signum datus erat pastoribus eius locus — Juliacivitas, quae nunc est Lituaniae caput“⁴² (t. y. Vilnia). Tai, būdami romėnai, nuslėpę istorikai Livijus, Justinas, Floras. Jis gi peržiūrėjęs lenkų metraščius.

⁴² „sumuštas trijuose mūšiuose, sudarė su ja sutartį, kurios patvirtinimui buvo perduota jos piemenims viena vieta — Julijaus miestas, kuris dabar yra Lietuvos sostinė“.

Ostrorogo kalba, kuri taip žemino Cezario karinius nuopelnus ir apskritai romėno vardą, sukėlė Romoje didelį nepasitenkinimą, net pyktį. Italai dar galėjo sutikti su tuo, kad Ostrorogo žemiečiai gali būti stipresni už skitus-totorius (to meto istorikai klaidingai tapatindavo totorius su skitais), kurie atrėmę Aleksandro Makedoniečio mėginimus pereiti per Dunoją, bet visai nepriimtina jiems pasirodė versija, jog net tris kartus Lietuvos žemėje galėjęs pralaimėti Julijus Cezaris. Toks drąsus aiškinimas sukėlė net poetinį atsakymą, kuriame ši legenda atmetama kaip nepagrįsta ir pilna prasimanymo.

Nuostabus esąs to žmogaus (t. y. Ostrorogo) drąsumas, nuostabus jo kalbos tobulumas, palygintinas su senųjų romėnų iškalbingumu. Kalbėdamas apie savo tautos istoriją, girdamas derlingą jos žemę, gyvenimo būdą ir žiaurius karus, Ostrorogas minįs ir tai, kad buvusios išblaškytos romėnų kariuomenės gretos, ir romėnai suknibę nuo getų rankos. Kalbėtojas netgi tvirtinęs, kad getai prispaudę dieviškojo Cezario ginklų galybę, ir kad jų žemė permirkusi romėnų krauju. Tenepalaikęs Ostrorogas blogiu, jei jam būsią pasakyta: savo tėvynės rūmus jis, karščiausios meilės skatinamas, keliąs ligi žvaigždžių garbės. Ostrorogo priešininkas taip pat mylįs ir savo tėvynę, ir jam rūpį kelti jos šlovę, todėl jis savąsias eiles paverčias ginklu. Tepasakęs Ostrorogas, kokiais įrodymais jis patvirtinsiąs tai, kad romėnai buvę nugalėti getų rankos. Jis tokių įrodymų nerasiąs. Cezario pralaimėjimus ir visus tuos žiauriuosius karus, kaip esąs įsitikinęs Ostrorogo priešininkas, kalbėtojas prasimanęs, nes poetai apskritai prasimaną, o Ostrorogas tarp jų pasiekęs aukščiausią šlovę.

Ostrorogo priešininkas griežtai nepaneigias getų (lietuvių ir lenkų) ryšio su Cezariu. Jis tik negalįs suprasti, kaip jie galėję nugalėti nenugalimąją Romą (invictam Romam) ir tą aukščiausios valdžios sostinę (caput imperii). Juk jai nusilenkęs arabas, Reino ir Po upės gyventojas. Roma pavergusi getus ir visas tautas nuo rytų ligi vakarų, nuo šiaurės ligi pietų: visą žemę jai paskyrę dievai. Kalbėtojas Ostrorogas klystąs, sakydamas, jog getai niekad nebuvę romėnų nugalėti. Romai tarnauti nesanti ir gėda.⁴³

Taip kalbėjo XV a. Italijos gyventojas, laikęs save tiesioginiu senosios Romos, pasaulio imperijos, paveldėtoju ir jautęs pareigą ginti savo tėvynę nuo neteisingų užpuolimų. Visai teisingai italas kaltina Ostrorogą už tai, kad tasai per daug naudoja poetinės fantazijos, leisdamas Cezariui kariauti ir pralaimėti Lietuvos žemėse, net Vilniaus miestą įkurti. Tačiau italas nežinojo, kad tų „istorijų“ būta ne vien Ostrorogo prasimanymo, kad tai buvo plati tradicija tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje supinti savo tautos priešistoriją su senosios Romos tikrais ar menamais įvykiais.

To meto Italijoje jau gana plačiai buvo išsivysčiusi istorijos kritika, istoriniams tyrinėtojams taikyta racionalus metodas. Tam pirmuosius kelius nutiesė ne kas nors kitas, o humanistas Petrarka. Jis pirmas ištyrinėjo tuos tradicinius prasimanymus ir tariamąsias istorijas, kurias politiniais tikslais palaikė „Sventosios Romos imperijos“ valdovo rūmai, sieję savo valdžios paveldimumą su Cezariu ir Neronu⁴⁴. XV a. Italijoje tokios kritikos dvasia buvo jau tiek stipri, kad legendos apie Venecijos, Florencijos, Milano ir kitų miestų praeitį, nors ir nebuvo užmirštos⁴⁵, bet jau neteko savo patrauklumo ir įtkinamumo. Tuo tarpu Šiaurės kraštuose, ir Lietuvoje (net ligi XIX a.), tos legendos dar ilgai išliko istorinėje

⁴³ Plg. *Humanizmas i Reformacija...*, str. 61 sqq.

⁴⁴ Burkhhardt J., *Культура Италии в эпоху Возрождения*, t 1, Peterburg, 1905, str.. 302. (*Vert. iš vok. k.*)

⁴⁵ P. Roizijus, ispanų kilmės Lietuvos poetas, atvykęs iš Italijos, mini, jog jo metu vis dar buvo gyvos legendos, kad Odisejas įkūręs kai kuriuos Italijos miestus.

literatūroje, nes čia dar gana plačiai galėjo būti pritaikomos politiniams ir kultūriniais poreikiams, o mūsų kalbamuoju atveju siekimui iškelti Lietuvos—Lenkijos valstybės reikšmę tarptautinėje arenoje, ypač Romos akivaizdoje.

Gal tokia Romos humanisto kritika, o veikiauusiai humanistinės kultūros kilimas pačioje Lietuvoje ir Lenkijoje, privertė tos legendos autorius pažiūrėti į šį savo kūrinį bent kiek realiau. Atsisakyti tos patogios galimybės susieti savo istoriją su garsinga Romos imperija neleido bendros kultūrinės aplinkybės, tačiau imta ieškoti konkretesnių ir tikresnių Antikos ir Lietuvos istorijos faktų, kurie labiau pagrįstų tų valstybių spėjamus ryšius. Įtikinamumui padidinti svarbiais argumentais buvo laikomas lietuvių ir lotynų kalbų, o taip pat mitologijos ir papročių panašumas. Tokią peržiūrėtą ir išplėstą lietuvių romėniškosios kilmės legendą randame Jono Dlugošo (1415—1480), plačiai panaudojusio daug lietuviškų metraščių, raštuose ⁴⁶.

J. Dlugošas, pasakodamas apie lietuvių romėnišką kilmę, tautiniu atžvilgiu juos jau skiria nuo lenkų ir lietuviais supranta ne tik aukštaičius, kuriems tas pavadinimas paprastai būdavo taikomas, bet prie jų prijungia ir žemaičius, ir jotvingius, ir net kryživių valdomus prūsus. Tuo būdu J. Dlugošo legenda patvirtina tolesnį lietuvių tautybės formavimąsi. Tai jau kitokios pakraipos aiškinimas, negu, pavyzdžiui, E. Silvijaus, kuris pavertė prūsus germanais ir tuo būdu pripažino vokiečių ordinui „įgimtąsias“ teises į prūsus.

Dlugošas tvirtina, kad nesą žinoma (tai neminjs joks rašytojas), kada ir kaip lietuviai ir žemaičiai atvykę į Šiaurės kraštus ir iš kurios giminės jie save kildina. Tačiau tie žodžiai visai nereiškia, kad autorius save laiko Lietuvos „istorijos“ pradininku ir kūrėju. Čia jis kalba tik apie antikinius rašytojus ir istorikus, kuriuos labai aukštai vertina, o visų pirma Titą Livijų. Tik antikiniai rašytojai jam yra rašytojai, o jie iš tikrųjų nėra rašę (tai pažymėjo ir Ostrorogas) apie jokių Romos imperijos tautų ryšius su lietuviais.

Pirmutiniu ir svarbiausiu šalia romėniškų papročių ir mitologijos argumentu, rodančiu, kad lietuviai yra lotynų palikuonys, Dlugošas laiko lietuvių kalbą. Pats lietuvio pavadinimas esąs tik pakitęs „l'italas“, o Lietuva — „l'Italija“. Lotynų ir lietuvių kalbos esančios artimos savo sudėtimi ir skambesiu. Bet jeigu lietuviai vis dėlto esą kilę ne iš pačių romėnų, tai tikriausiai iš kurios nors jų atšakos. Į Šiaurę, į plačius ir tuščius jos kraštus, gyvenamus tik laukinių žvėrių, kur siaučia žiauri ir nuolatinė žiema, jie atvykę su žmonomis, giminėmis ir naminiais gyvuliais pilietinių karų, vykusių tarp Marijaus ir Sulos, tarp Cezario ir Pompėjaus, metu. Jie įkūrę čia miestą ir pavadinę jį Ramove pagal senąją savo sostinę Romą. Tų pilietinių kovų metu lietuvių senoliai buvę Pompėjaus šalininkai. Tačiau kai jų vadas pralaimėjęs Farsalo laukuose, o paskui žuvęs Aleksandrijoje, tie lietuvių senoliai, kurie buvo artimiaus susigiminiavę su Pompėjumi ir labiau, negu kiti romėnai, palaikę jo pusę ir todėl labiau bijoję nekenčiamo nugalėtojo Cezario, kad tas jiems neatkeršytų,— taigi, tada jie išėję iš Romos su visu savo kilnojamuoju turtu ir atsikraustę į Šiaurę.

Ilgai lietuviai išlaikę romėniškas religines apeigas bei mitologiją. Būdami pagonys, jie turėję tuos pačius dievus, kaip ir romėnai: ugnies dievą Vulkaną, perkūno dievą Jupiterį, miškų deivę Dianą, žalčių dievą Eskulapą. Žymesnėse vietose jie kūrendavę amžinąją ugnį. Ją prižiūrėjęs kunigas, kuris, demono įkvepiamas, davinėdavęs dviprasmius (kaip ir antikinis orakulas) atsakymus tiems, kurie ateidavę pas jį su aukomis ir klau-

⁴⁶ Dlugosz J., *Opera omnia*. Ed. A. Przewdzicki, vol. 1—14, Cracoviae, 1863—1887.

simais. Jupiterį jie vadinę Perkūnu, kas lietuvių kalba reiškia „griaustinį“. Daugelyje vietų lietuviai miškus laikę šventais ir už įėjimą į juos, kirtimą juose medžių ir laužymą šakų žmogus būdavęs baudžiamas. Žalčius jie laikę beveik kiekviename name, maitinę juos pienu ir aukoję jiems gaidžius.

Lietuvių žygiui iš Italijos vadovavęs kunigaikštis Vilius (Villus). Jis įkūręs Vilniaus miestą ir davęs jam pavadinimą pagal savo vardą. Pagal tą patį vardą buvusios pavadintos ir tekančios pro Vilnių upės — Vilija ir Vilnia. Aiškinimas, kaip matome, ne mažiau drąsus, kaip ir minėtasis Ostrogo „Julius — Vilnius“. Jis ir neprigijo lietuvių romėniškosios kilmės legendoje, nes visuotinai buvo žinomas pasakojimas, kad Vilnių įkūręs Gediminas.

Drabužius ir paprotį trumpai kirpti plaukus bei barzdą lietuviai pasisavinę irgi iš romėnų.

Lietuvoje, kaip ir Antikoje, buvusi vergija. Net lietuvių kariuomenė buvusi sudaroma daugiausia iš vergų. Be to, jie naudoję juos namų ir kitiems darbams, o taip pat duodavę kraičio. Vergams jie būdavę žiauresni už barbarus: niekados arba labai retai teisleisdavę juos į laisvę. Kadangi iš vergų gimstą irgi vergai, todėl didėję jų skaičius. Dažnai ir laisvieji žmonės, kai labai prasiskolindavę arba negalėdavę išsimokėti mokesčių ar baudų, irgi patekdavę į vergiją. Daugelis vergais būdavę paverčiami prievarta ar kitokiu neleistinu būdu dėl šmeižto, ypač kad didysis kunigaikštis („didžioju“ jis esąs vadinamas dėl to, kad tą titulą paveldėjęs iš „didžiojo“ Pompėjaus) negindavęs nuskriaustųjų ir prispaustųjų. Autorius, matyt, prieš akis turėjo didikų įsigalėjimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Pagonystės laikotarpiu lietuviai laikydavęsi tokių pat, kaip ir italai, laidotuvių apeigų: mirusio kūną degindavę ant laužo drauge su žirgu, drabužiais ir indais, kuriuos velionis labiausiai mėgęs.

Cia išdėstyta ne visa Dugošo pateikiama legendos apie romėnišką lietuvių kilmę versija. Tačiau jau ir tai rodo žymiai didesnę negu anksčiau (pvz., Ostrogo versijoje) pastangą išplėsti ją, rasti daugiau atitikmenų lietuvių ir lotynų kalbose, romėnų ir lietuvių papročiuose, mitologijoje. Šios legendos kūrėjai jau geriau pažįsta senąją istoriją ir suranda tikrą istorinį momentą, kada galėjo prasidėti spėjami netarpiški ryšiai tarp romėnų ir lietuvių. Žinoma, toji legenda yra apskritai literatūrinis dalykas ir joje daug fantazijos, bet ji reiškia Lietuvos kultūros pasikeitimo pradžią ir humanizmo, taip plačiai pasinaudojusio savo poreikiams Antikos kalbomis ir kultūrinėmis tradicijomis, išplitimą Lietuvoje.

Dar reikia pasakyti, kad tasai noras būti romėnų istorijos ir kultūros paveldėtojais buvo priežastis atsirasti ne viėnai legendos versijai. Tai rodo jau ir Dugošo pateikiama tos legendos versija, kuri yra ne vientisa ir ne sujungta. Jis ją mini keliose savo raštų vietose ir kiekvieną kartą su tam tikrais skirtumais. Matyt, jis legendos versijas ėmė iš įvairių Lietuvos metraščių ir nepasistengė jų suvienodinti literatūriškai⁴⁷.

Bet ir suvienodinti tas legendos versijas ne visada buvo įmanoma, nes kai kada jos turėdavo skirtingą tendenciją ir reikšdavo net priešingą politinį turinį. Pavyzdžiui, matome, kad J. Dugošas, skelbdamas lietuvių Pompėjaus šalininkais, tuo pačiu rekomendavo respublikoniškas Pompėjaus gimtąsias tradicijas, o tai Lietuvoje reiškė didikų įsigalėjimą ir decentralizacijos politiką. Dugošas ir buvo tokios tendencijos šalininkas.

⁴⁷ Kad legendos versijų jau tada buvo ne viena, matyti ir iš to, jog J. Dugošas, šiaip savo darbuose nesinaudojęs Dusburgu, vis dėlto mini pasakojimą apie Romos pavyzdžiu įkurtą Ramovę. Tur būt, jis ją buvo sužinojęs iš kitų šaltinių. Plg. **Semkowicz A.**, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polskich“ Jana Długosza do r. 1384.* Kraków, 1887, str. 56.

Buvo ir tokių rašytojų, kaip minėtasis J. Ostrorogas ir ypač po šimto metų Mykolas Lietuvis, kurie, priešingai, lietuvių sentėvais laikė Cezario šalininkus. Tai reiškė reikalavimą laikytis monarchinės ir centralizuotos valdymo sistemos. Tos legendos versijos negalėjo būti sujungiamos, kaip ir minėtos visuomeninės grupės, kurios kovojo dėl savo politinių siekių.

Bet, apskritai, visos tos legendos turi vieną bendrą ypatybę: siekimą vietinę ir visuomeninę bei politinę mintį įvilkti į antikinių (tikrųjų ir menamųjų) įvaizdžių drabužį, į visuotinai to meto humanistiniame pasaulyje pripažįstamą ir vertinamą formą.

* * *

Humanistams, besidomintiems Antika, tapusia tarptautiniu kultūros reiškiniu, yra būdingas ir nacionalinis siekimas. Kosmopolitizmas ir drauge nacionalinis elementas — tai dvi skirtingos ir susijusios tendencijos, einančios per visą humanizmo istoriją ir papildančios viena kitą. Humanistas, kaip miesto ir prekybinių sluoksnių atstovas, buvo gyvybiškai suinteresuotas ne tik savo įtaka kituose kraštuose, bet ir savo šalies vienybe. Jam lygiai taip, kaip buvo reikalas turėti internacionalinę kalbą, reikėjo ir nacionalinės kalbos, kuri padėtų bendrauti su tam tikro krašto žmonėmis. Todėl humanistams ir būdinga, kad jie moka daug kalbų, o tarp jų ir savo gimtąją kalbą. Literatūroje ši tendencija pasireiškė tuo, kad humanistai, kultivuodami antikinę ir naują lotynišką poeziją, drauge ugdė ir nacionalines literatūras. Tuo jie davė pradžią nacionalinėms literatūroms ir sukūrė literatūrinės nacionalinės kalbas.

Lietuvoje, kur feodalinė santvarka nagrinėjamoju laikotarpiu nesuiro ir dar ilgai pasiliko pagrindine ekonominio ir visuomeninio gyvenimo sistema, o miestų ir prekybos reikšmė nebuvo tokia didelė, kaip, pavyzdžiui, Italijoje, nacionalinis elementas buvo silpnas ir neryškus. Dažnai jis siejosi su iš esmės feodališkais ekonominio bei politinio gyvenimo reiškiniais, tik paryškindamas juos ir suteikdamas jiems tam tikrą tarptautinę reikšmę ir prasmę, tuo būdu lyg ir suhumanistindamas kai kuriuos įvykius.

Jau esame susipažinę su Kazimiero Jogailaičio valdžios stiprinimo politika ir noru atsipalaiduoti nuo popiežiaus. Tokios tendencijos buvo priimtinos visame humanistiniame pasaulyje, jas palaikė ir vietos humanistai.

Kazimiero Jogailaičio valdymo metu ypač sustiprėjo Lietuvos feodalų tautinė bei valstybinė orientacija. Gindami savo reikalus, jie dažnai išryškindavo tautinius momentus. Lietuvos didikai iš Kazimiero Jogailaičio, tapusio lenkų karalium (1477), išgavo privilegijų, ginančių Lietuvos didikų ir aukštųjų bažnytinųjų pareigūnų ekonomines bei politines teises į Lietuvą besiskverbiančių lenkų atžvilgiu. Beveik kiekviename to amžiaus dokumente būdavo pabrėžiama vietos gyventojų pirmenybė prieš ateivius ⁴⁸.

Tuo pačiu metu ėmė iškilti ir lietuvių kalbos klausimas. Lietuvoje gyvenusieji lenkai, ypač dvasininkai, dažniausiai nemokėdavo lietuvių kalbos. Netiesioginiai santykiai su liaudimi jiems būdavo sunku. Todėl jau seniai buvo reikalaujama, kad dvasininkai išmokytų lietuvių kalbą. Tai matome ir iš to, kad, pavyzdžiui, po vyskupo Motiejaus mirties (1453) kandidatas į Vilniaus vyskupus lenkas Sendzivojus Čechla, atsisakinėdamas tos vietos, teisinosi, jog nemokąs lietuvių kalbos ir kad dėl savo

⁴⁸ Plg. Abraham, W., Polska a chrzest Litwy. W: Polska i Litwa... Kraków, 1914, str. 34—36.

amžiaus jis jau nebegalės jos išmokyti⁴⁹. Mat, lietuvių kalbos mokėjimo, nors tai tiesiogiai ir nepabrėžiant, buvo reikalaujama Kazimiero Jogailaičio 1447 metais išduotoje privilegijoje, liečiančioje kai kurių bažnytinių vietų užėmimą⁵⁰. Kad imta teikti reikšmę lietuvių kalbai, matyti ir kunigaikščio Aleksandro 1501 m. Melnike išduotame dokumente. Ten aiškiai minima, jog vyskupas Albertas Taboras priverstas skystis klebonais, nemokančiais lietuvių kalbos⁵¹. Po poros metų ir Medininkų vyskupas Martynas turėjo susirūpinti lietuvių kalbos padėtimi Žemaičių parapijose ir išgavo privilegiją neskirti nemokančių lietuvių kalbos kunigų bent į tas parapijas, kurios buvo įsteigtos didžiojo kunigaikščio. XVI a. pradžioje jau imta daugiau rūpintis mokyklomis, taip pat lietuvių kalbos mokymu jose.

Ar minėtieji vyskupai Albertas Taboras ir Martynas buvo tikrieji lietuvių kalbos gynėjai ir jos reikšmės ugdytojai? Vargu. Abejonė dėl to kyla, pasižiūrėjus, pavyzdžiui, į vyskupo Alberto aplinką, į jo artimiausių padėjėjų ir patarėjų tautinę sudėtį. Tų žmonių daugumą sudarė ne vietiniai žmonės, o ateiviai⁵². Jis ir pats, kaip ir kiti Lietuvos didikai, buvo gerokai nutautęs. Bet lietuvių kalba jam buvo viena iš svarbiųjų priemonių įsigyti beneficijų. Abu vyskupai, remdamiesi lietuvių kalbos mokėjimo argumentu, pasiekė savo tikslus. Tai rodo, kad lietuvių kalbą palaikė ir gynė viešoji vidaus ir užsienio opinija. Tik ją remdamiesi, jie galėjo laimėti kovą su didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru, kuris buvo priverstas pripažinti jiems teisę skirti dvasininkus didžiojo kunigaikščio įsteigtose parapijose.

Apie pasikeitusią pažiūrą į „pagonišką“ lietuvių kalbą vidaus gyvenime ir užsienyje kalba ir mūsų aptartoji lietuvių romėniškosios kilmės legenda, kurioje lietuvių kalbai skiriama viena iš svarbiųjų vietų.

Iš pirmosios lietuviškos knygos išleidimo aplinkybių matyti, kad XVI a. pradžioje Lietuvoje jau būta nemaža žmonių, palyginti gerai mokančių lietuvių rašto kalbą. Juk visi Karaliaučiuje spausdinto „Katechismusa“ ir kitų knygų parengėjai, išskyrus Kirtoforą ir Merkuaciją (jų kilmės vieta nežinoma), buvo atvykę iš Lietuvos. Iš jų M. Mažvydas buvo suformavęs tam tikrą literatūros darbuotojų ratelį. Apskritai, visą XVI amžių, nors pirmoji knyga spausdinta Rytų Prūsijoje, pagrindinius literatūros darbuotojus davė Lietuvai. Ji visa to nebūtų galėjusi padaryti, jei čia nebūtų buvę palyginti aukštos kultūros ir domėjimosi lietuvių kalba, dar prieš atsirandant pirmajai lietuviškai knygai. Lietuvoje jau tuo metu ir prieš tai buvo gana intensyvus humanistinio pobūdžio kultūrinis gyvenimas. Todėl akademikas V. Mykolaitis visiškai pagrįstai galėjo pasakyti, kad pirmąją lietuvišką knygą „pagimdė humanizmo ir reformacijos sąjūdis, kaip kūrybinė pažangos ir atnaujinimo valia...“⁵³

* * *

Apskritai paėmus, tas didėjęs studentų bei inteligentijos skaičius, domėjimasis kitų tautų, ypač romėnų, istorija ir kultūrinėmis tradicijomis,

⁴⁹ „Generosi mi Rex, Lithwanicum ydioma ignoro et iam processi in dies et annos nec de facili possem addiscere illius gentis linguam in hac mea aetate propecta“. Fijalek J., o. c., str. 201—202.

⁵⁰ „...non alium vel alios praesentare debemus, nisi magni ducatus nostri Lithuanie indigenam...“ Fijalek J., o. c., str. 203.

⁵¹ „...propter huiusmodi ecclesiarum rectores idiomatis Lithuanici ignaros“. *Archivum capituli Vilnensis. Liber privilegiorum. Pars 3, fol.*, 115—116.

⁵² Fijalek J., o. c., str. 269 sqq.

⁵³ Mykolaitis V., Pirmoji lietuviška knyga, [K], 1948, p. 39.

jų panaudojimas savo politiniams ir kultūriniais poreikiams, rūpinimasis savo kalba, istorija, mitologija, tautinio sąmoningumo kilimas — tai buvo ženklai, kad Lietuvos kultūrinis gyvenimas tampa judresnis ar įvairesnis, palyginti su ankstesniais amžiais. Lietuvos sostinė Vilnius XV a. pabaigoje jau buvo gana stambus kultūros centras. Į jį mielai kėlėsi ne vienas Krokuvos ir kitų miestų keliaujantis humanistas.

Didysis kunigaikštis Aleksandras, pradėjęs valdyti Lietuvą po savo tėvo Kazimiero mirties, buvo humanistų Dlugošo ir Kalimacho mokinytis. Jis, nors ir nepasižymėdamas didesniais gabumais, vis dėlto mokėjo branginti mokslo žmones ir mielai su jais bendravo. Pats jo vilniškis dvaras tapo kultūros centru. Kunigaikštis čia pat turėjo kanceliariją, kuriai ne kartą vadovavo labai apsišvietę žmonės. Iš Vilniaus intelektualumas bei kultūra plito aplinkui ir daugiau ar mažiau telkėsi atskiruose feodalių dvaruose.

Į tokią kultūrinę aplinką pateko į Vilnių atvykęs Krokuvos humanistas Ėrazmas Vitelijus (Ciolek). Jis, būdamas didžiojo kunigaikščio sekretoriumi ir vėliau, pasireiškė kaip aktyvus itališkojo humanizmo šalininkas ir propagatorius. Ė. Vitelijus buvo apsiskaitęs ir išsilavinęs, mėgo muziką, knygas, jas rinko, gerai kalbėjo lotyniškai, sugebėdamas savo klausytojus sujaudinti iki ašarų. Jo namuose svečiuodavosi rašytojai, mokslininkai. Jis garsėjo ir kaip mokslų bei menų mecenatas. Kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o vėliau Lietuvos—Lenkijos valstybės pasiuntinys jis tris kartus lankėsi Italijoje. Saviškiai feodalai ir bažnytiniai didikai nemėgo Vitelijaus, nes jis buvo žemos kilmės, be to, juos gąsdino didelis jo persiėmimas pasaulietiniu humanizmu.

Lietuvos XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios kultūriniam gyvenimui apibūdinti gerai tinka Vitelijaus kalba, pasakyta 1501 m. kovo 31 d. Romoje, kai jis ten buvo nuvykęs pirmą kartą kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio pasiuntinys karo su turkais bei totoriais reikalui. Kalba humanistiškai nusiteikusiame Romos aplinkoje buvo labai palankiai priimta. Ir ne be pagrindo, nes ji pasižymi jau klasikiniu stiliumi, žodynu ir sintakse. Tuo atžvilgiu ji išsiskiria net iš Romos kurijos kanceliarijos raštų, kuriuose dar daug buvo išlikę viduramžių kanceliarinės kalbos tradicinių elementų. Būdingas jo kalbos bruožas — noras išgarsinti, net hiperbolizuojant, Lietuvos valstybę, jos gamtą ir turtus, jos valdovus, o ypač pasižymėjusį savo žygiais Vytautą, kuris mokėjo puikiai valdyti valstybę, derinti švelnumą su griežtumu, teisingumą su rūpestingumu, vadovavimą su savo pavaldinių nauda — lyg tikrą Italijos „principe“. Vitelijus kalbėjo apie javų, vaško gausumą, apie labai sveiką gerti midų, apie plačią prekybą kailiais, didelius žvėris ir labai drąsius vyrus⁵⁴. Sitokį Lietuvos vaizdą Italijos gyventojams vėliau atskleidė to paties Vitelijaus globojamas poetas M. Husovianas, rašydamas savo poemą apie lietuvišką taurą.

Kitas iš Krokuvos humanistų, atsikėlusį į Vilnių, buvo jau minėtasis Albertas iš Brudzevo, Krokuvos universiteto daktaras ir profesorius, žinotas kaip geras pedagogas, pritraukęs į savo paskaitas daug studentų. Tarp kitų dalykų jis aiškino Aristotelį ir, atrodo, romėnų istoriką Titą Livijų. Jis atnaujino astronomijos studijas, panaudodamas naujausius vadovėlius. Jo astronomijos ir matematikos paskaitų klausė M. Kopernikas. Be to, jis artimai draugavo su žinomuoju humanistu K. Celtisu. Laiškuose Albertas iš Brudzevo jį vadino sūnumi, o tasai, atsilygindamas už palankumą, išgarsino savo mokytoją to meto Europoje. Tačiau, nepaisydamas pasisekimo Krokuvoje ir garso Europoje, Albertas iš Brudzevo 1494 m. persikėlė į Vilnių. Nors Krokuvos akademija nenorėjo profeso-

⁵⁴ Plg. Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2, 1400—1572, Romae, 1861, p. 277—280.

riaus išleisti ir tedavė jam leidimą išvykti tik metams, tačiau jis, tam terminui praėjus, negrįžo atgal ir išgyveno Vilniuje iki mirties. Vilniuje buvo pasirūpinta, kad šis mokslininkas nebūtų nuskriaustas materialiniu atžvilgiu: vietoj paliktos akademinės vietos jam buvo duotos pelningos vietos prie katedros ir, be to, jam teko eiti kunigaikščio sekretoriaus pareigas. Įdomu, kad jo darbas iš astronomijos srities „Labai naudingi paaiškinimai planetų tyrinėjimuose“ („Commentaria utilissima in theoricis planetarum“) buvo išspausdintas Milane 1495 metais, t. y. tuo metu, kai jis gyveno jau Lietuvoje. Reikia manyti, kad Albertas iš Brudzevo ir Vilniuje nenutraukė savo mėgstamo pedagoginio darbo, nors Lietuvoje neilgai gyventas laikas neleido toje srityje palikti aiškesnių savo veiklos pėdsakų.

Literatūroje kartais nurodoma, kad Albertas iš Brudzevo į Vilnių atvažiavo paragintas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro arba Krokuvos universiteto kanclerio kardinolo Fridriko⁵⁵. Kunigaikščio ir universiteto kanclerio noras galėjo turėti įtakos jam persikelti į Lietuvos sostinę, tačiau tikrosios priežastys, matyt, buvo platesnio ir gilesnio pobūdžio. Jų būta visų pirma ir paties Krokuvos universiteto aplinkoje, ir Lietuvos politiniame bei kultūriniame gyvenime. Pirmiausia, matyti, kad Krokuvos universitete humanistams mokslininkams tuo metu nesiklostė palankios sąlygos dirbti, ir svarbiausias to kaltininkas buvo kaip tik tasai kardinolas Fridrikas. Mat, jo palaikomi visokie konservatoriai ėmė pulsti pasirodžiusias universitete naujoves. Prisidengdami studijų disciplinos skraiste, tie konservatoriai įvedinėjo privalomas paskaitas, leido potvarkius, kurių tikslas buvo pakeisti Laisvųjų mokslų fakulteto mokymo turinį⁵⁶ ir neleisti čia toliau plisti laisvesnei minčiai. Atrodo, kad Alberto iš Brudzevo persikėlimas į Lietuvą turėjo su visa tuo tam tikrą ryšį. Tai gali rodyti ir toks faktas, kad tuo metu Krokuvos universitete pasisekimo neturėjo ir tokie humanistai, kaip minėtieji Kalimachas, Celtisas, Vitelijus Korvinas ir kt. Iš antros pusės, Lietuvoje humanizmui plisti sąlygos susiklostė gana palankios. Humanistai čia turėjo nemaža gerų pažįstamų ir draugų. Alberto iš Brudzevo kolega iš universiteto buvo įtakingas politiniame gyvenime žmogus — Vilniaus vyskupas Albertas Taboras. Matyt, kad jis artimus santykius palaikydavo su savo mokiniu Adomu iš Vilniaus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos sekretoriumi bei diplomatinio veikėju.

Adomas iš Vilniaus arba iš Kotros (pagal Gardino apskrityje buvusį valsčių Kotra, kurį didysis kunigaikštis jam buvo dovanojęs iki gyvos galvos) Krokuvos universitete imatrikuliavosi 1478 metais, įsirašydamas kaip Adomas, Jokūbo s., iš Vilniaus (Adam Jacobi de Vilno). Jo tėvas, kaip spėjama, buvo Lietuvos kanceliarijos raštininkas, ėjęs tas pareigas nuo 1449 m. iki 1466 m. Adomas iš Vilniaus bakalauru tapo 1482 metais, magistru — 1488 metais, o 1488/1489 m. m. žiemos semetre kaip „extra-neus“ aiškino Horacijų. Prieš įstodamas į Krokuvos universitetą, jis buvo mokęsis Vilniaus katedros mokykloje. Adomo tėvas, matyt, buvo neturtin-gas, nes sūnus mokėsi, padedamas kunigaikščio Andriaus iš Svyrių, su kuriuo jis susipažino katedros mokykloje. Vaziuodamas mokytis į Krokuvą, Andrius iš Svyrių pasiėmė drauge ir Adomą. Su juo kartu Adomas gavo magistro laipsnį ir dėstė universitete. Grįžęs į Vilnių, nuo 1492 m. Adomas dirbo kanceliacijos raštininku (notarius), o paskui didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretoriumi (1505). Matyt, kad Adomas buvo labai vertinamas Vilniaus dvaro aplinkoje, nes jam netrukus buvo patikėta tokia svarbi ir sudėtinga pasiuntinybė į Maskvą: derybos dėl

⁵⁵ Moravski J., o. c., t. 2, str. 72.

⁵⁶ Garbaciak J., Ognisko nauki i kultury renesansowej. W., Dzieje uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764, t. I, Kraków, 1964, str. 207.

Aleksandro vedybą su Ivano III dukteria Elena ir su tuo susiję religiniai bei politiniai klausimai. Reikalas buvo gana painus. Mat, remdamasi Florencijos bažnyčios unija, Lietuvos katalikų bažnyčios vyresnybė dėjo pastangas palenkti pravoslavus į bažnytinę uniją su katalikais.

Valdant Kazimierui Jogailaičiui, Lietuvoje tuo tikslu buvo įkurtas bernardinų vienuolynas, kuris savo veiklai naudojosi ir vyriausybės parama. Sekančiais metais, žlugus Rytų bažnyčios sostinei Konstantinopoliui, unijos reikalu buvo sušauktas Kijevo bažnytinis susirinkimas, ir jo pasiuntiniai išvyko į Romą.

Visa ši akcija, matyt, turėjo ryšį su Krokuvos spaustuvininku Fiolu, spausdinusiu knygas senąja slavų kalba. Ne be pagrindo spėjama, kad tą spaudos darbą, norėdami palengvinti unijos reikalus, rėmė tokie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiniai veikėjai, kaip Goštautai, Soltanai ir Sapiegos. Tų knygų spausdinimą palaikė ir Krokuvos humanistai, vadovaujami Pilypo Kalimacho. Su juo Fiolas artimai draugavo⁵⁷.

Visomis tomis priemonėmis valdantieji sluoksniai norėjo išlaikyti savo valdžią pravoslaviškuose, vis labiau į Maskvą besiorientuojančiuose Lietuvos Kunigaikštystei priklausiusiuose kraštuose. Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės politinei įtakai sustabdyti ir buvo sumanytos minėtosios vedybos su Maskvos kunigaikštyte Elena.

Kaip tik tais reikalais užsiėminėjo Adomas. Į tą veiklą įsitraukė ir Albertas, kai tik persikėlė į Vilnių. Atrodo, kad Albertas, veikdamas Lietuvoje, parašė šiai ideologinei bei politinei problemai spręsti mums neįšalikusį, bet literatūroje minimą darbą pavadinimu „Taikintojas“ („Conciliator“)⁵⁸. Kaip pats pavadinimas rodo, Albertas mėgino sutaikinti dėl unijos besiginčijančias puses.

Nesantaikos būta didelės. Net katalikų nuomonės dėl unijos buvo pasiskirsčiusios. Bernardinai, kurie daugiausia užsiiminėjo tuo klausimu ir buvo geriau susipažinę su vietos aplinkybėmis ir problemos sudėtingumu, uniją norėjo pasiekti palengvintomis sąlygomis ir darydami daug nuolaidų. Jie iš pravoslavų reikalavo tik pripažinti katalikų bažnyčios autoritetą, pasiliekančią nepakeistas ankstesnes apeigas ir įpročius. Šią nuomonę, gal būt, dėl to, kad bernardinai geriau pažino problemą, o gal dėl to, kad patys buvo platesnių humanistinių pažiūrų, palaikė, kaip matyt, ir Albertas iš Brudzevo. Tokią nuomonę rėmė ir humanistas Erazmas Vitelijus, taip pat Lietuvos politinis veikėjas Jonas Sapiega. Erazmas Vitelijus, kuris 1501 m. pradžioje kaip Lietuvos atstovas važinėjo į Romą ir vedė pasitarimus dėl katalikiškos propagandos tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pravoslavų, išgavo iš popiežiaus Aleksandro VI bulę, skelbiančią šią nuosaikiąją nuomonę.

Tos nuosaikesnės pažiūros iš pradžių laikėsi ir Vilniaus vyskupas Albertas Taboras. Kaip Lietuvos pirmasis senatorius ir artimas kunigaikščio Aleksandro patarėjas jis ragino valdovą palaikyti taiką su kaimyniniais kraštais, pasirašė dokumentą, suteikiantį Magdeburgo teises lygiai katalikams, lygiai pravoslavams, pritarė kunigaikščio Aleksandro santuokai su Ivano III dukteria ir 1495 metais ją net palaimino Vilniaus katedroje. Bet vėliau jis pakeitė savo pažiūras į tą reikalą ir prisidėjo prie Krokuvos universiteto teologų griežtos ir kovingos nuomonės, reikalaujančios besąlyginės unijos su katalikų bažnyčia. Tos pakraipos šalininkai Krokuvoje jau buvo sunaikinę Fiolo spaustuvę, jį patį 1491 m. rudenį apkaltinę erėzija ir įmetę į kalėjimą. Ten jis buvo priverstas atšaukti viską, ką savo

⁵⁷ Szwejkowska, H., Książka drukowana XV—XVIII w. Wrocław—Warszawa, 1961, str. 37.

⁵⁸ Moravski K., o. c., t. 2, str. 73.

knygose buvo pasakęs nesuderinamo su Krokuvos dvasininkų mokymu. Jam buvo uždrausta platinti išspausdintąsias knygas⁵⁹.

Matyt, toks Lenkijos bažnytinės vyresnybės nusistatymas turėjo įtakos vyskupui Taborui, kuris atsisakė Alberto iš Brudzevo knygos ir kreipėsi į kitą Krokuvos universiteto darbuotoją ir politinį veikėją Joną Sakraną, griežtosios pažiūros šalininką, kad šis parašytų knygą prieš pravoslavus. J. Sakranas diplomatiniais reikalais buvo atvykęs į Vilnių. Albertui Taborui palaikant, apie 1500 m. buvo išspausdinta tuos reikalus liečianti knyga „*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*“ („Knyga išaiškinanti rutenų apeigų klaidas“).

Ši 50 puslapių knygelė susideda iš trijų dalių. Pirmoje jos dalyje J. Sakranas kaltina pravoslavus, kad jie atkakliai užsispyrę,— antroje — savuoju požiūriu pateikia istorinę pravoslavijos ir katalikų bažnyčios santykių apžvalgą, o trečioje nagrinėja klausimą, ar pravoslavų sakramentai yra tikri bei teisėti, ar jie gali būti teikiami. Į tai atsako neigiamai. Apskritai, knygelė parašyta nepakančiu poleminiu tonu, kaip galima spręsti iš jos dedikacijos Vilniaus vyskupui Albertui Taborui: „Garsusis bažnyčios perdėtini ir dievui malonusis vyskupe, kuris budriausiai vadovauji Lietuvoje Vilniaus sostui, kai aplinkui maištauja minia rutenų, didžiausių Romos bažnyčios priešų, ir esi tartum avinėlis tarp plėšrių vilkų ir todėl visada ieškai ir lauki iš mokytų vyrų išganingos apsaugos, tu mane, menką kunigą, vos pirštų galėliais gebantį paliesti šventųjų raštų begalinę gilybę, tikrąją nuomonę vertai skirdamas sau, paraginai visų pirma tada, kai atvykau į šį tavo kraštą siųstas kaip atstovas nuo garsingo pono Lenkijos karaliaus Jono Albrechto, kad patyrinėčiau kanoniškuosius raštus ir šventosios teologijos mokytojų sprendimus ir nustatyčiau, ką reikia iš tikrųjų manyti apie rutenų rito piktnaudžiavimus ir jų klaidas“. Toliau autorius mini, kad kunigaikštis Aleksandras Lietuvoje ir Rusijoje norėjęs platinti katalikybę, bet tam pasipriešinę Rytų bažnyčios išpažinėjai ir net įtraukę jį dėl to į karą su Maskva.

Sis Sakrano pasisakymas aiškiai rodo, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pravoslavai smarkiai priešinosi katalikų bažnyčios vyresnybės siekimui paversti juos unijotais, tuo tikslu pasinaudodami net Maskvos įtaka. Iš kitos pusės, ir spaudimo būta stipraus, nes Vilniaus vyskupas Albertas Taboras dėl savo padėties buvo įtakingas asmuo ne tik religiniuose bet ir politiniuose reikaluose. Jis visai nebuvo „avinėlis tarp plėšrių vilkų“, kaip jį švelniai vadina dedikacijos autorius, juo labiau, kad 1499 metais jis buvo gavęs iš popiežiaus Aleksandro bulę, suteikusią jam teisę ne tik ekskomunikuoti, bet ir bausti net mirtimi (ius gladii) nepaklusniuosius pasauliečius, besikėsinančius į bažnytines gėrybes, grasinančius katalikų kunigų saugumui⁶⁰.

Betgi gyvenimas šį politinį bei religinį ginčą išsprendė kitaip: tiek Lietuvos katalikų bažnyčios, tiek Sakrano, kaip ir viso Krokuvos universiteto, pastangos nepasiekė tikslo. Maža rezultatų davė ir bernardinų, taip pat humanistų Alberto, Erazmo ir J. Sapiegos saikingoji nuomonė, nes apskritai katalikų ir pravoslavų unija plačiau neplito, kunigaikščio Aleksandro žmona Elena, nepaisant mėginimų padaryti iš jos katalikę, pasiliko prie savo tikėjimo visą amžių. Pagaliau ir Lietuvos didieji kunigaikščiai, nors unijos klausimas ne kartą buvo keliamas⁶¹, atsisakė pastangų

⁵⁹ Szwejkowska, H., o. c., str. 36.

⁶⁰ Prapolianis, K., Lenkų apaštalavimas Lietuvoje, Niujorkas, 1918, p. 30 ir sek.
⁶¹ Tai matyti ir iš to, kad „*Elucidarius*...“ būdavo perspausdinamas. Pavyzdžiui, 1508 metais buvo išspausdinta to darbelio ištrauka: „*Errores atrocissimorum Ruthenorum ex tractatu dni Joannis Sacrani sacrae Theologiae magistri et Cracov. ecclesiae quondam Canonici, quem intitulavit Elucidarium errorum ritus Ruthenici et inscripsit Reverendo in Christo patri domino Alberto Episcopo Vilmensi*“. Darbelis buvo perspausdintas ir J. Lasickio, „*De Russorum... religione*“, Spirae, 1582.

sujungti katalikus ir pravoslavus ir dargi, norėdami atsverti Maskvos įtaką, pradėjo skelbti tikraisiais pravoslavų globėjais ⁶².

Tačiau, nepaisant to, kad tiek Alberto iš Brudzevo, tiek J. Sakrano knygos savo turiniu nepasiekė joms skirtų tikslų, jų reikšmė Lietuvos kultūros gyvenime tuo dar nesibaigia. Jos yra įdomios, o taip pat charakteringos savo metui kaip spaudos reiškiniai. Jos rodo, jog Lietuvos kultūros sąlygomis jau XV a. pabaigoje imta kitaip, negu anksčiau, būtent humanistiškai, žiūrėti į knygą. Jai, kaip matome, pripažįstama svarbi reikšmė, sprendžiant aktualias gyvenimo problemas. Viduramžiais knyga, būdama reta, buvo laikoma prabangos dalyku ir prieinama tik nedidelei grupei žmonių, daugiausia dvasininkams bei vienuoliams. Todėl visuomeninis jos aktualumas buvo menkas. Plačiai pasinaudojus spaudos staklėmis, ji tapo veiksminga propagandos priemone, padedančia tvarkyti ir keisti gyvenimą. Kaip tik tuo tikslu, verčiami savo gyvenimo politinių bei kultūrinių poreikių, ir Lietuvos apsišvietę žmonės rūpinosi spausdinti knygas ir tikėjo jų įtaka pakeisti gyvenimą.

Tokios knygos, nors spausdintos dar ne Lietuvoje, bet parengtos Lietuvos žmonių iniciatyva, jų finansuotos ir tenkinusios vietinius poreikius, gali būti laikomos Lietuvos knygomis plačiąja prasme. Jos rodo, kad skaitytojų skaičius Lietuvoje jau buvo nemenkas, nes kitaip nebūtų buvę galima tikėtis pasiekti kokius nors tikslus.

Apie tokį išaugusį knygos poreikį, jos rengimo iniciatyvą byloja ir, pavyzdžiui, žinomoji vilniško kanauninko Martyno parengta „Agenda“ (Gdanskas, 1499). Nors toji knyga savo pobūdžiu priklausė katalikų bažnyčiai literatūrai, tačiau jos išspausdinimas iš esmės nebuvo tik katalikų bažnyčios nuopelnas, o veikiau priverstinė priemonė panaudoti spaudos techniką savo pašlijusiems reikalams taisyti. Iš tikrųjų katalikų bažnyčia tuo metu, ryšium su visuomeniniais pakitimais ir humanistinės kultūros plėtojimusi, išgyveno krizę ir didžiulius prieštaravimus, atvedusius prie skilimo ir reformacijos.

Norėdama išvengti įvairumų, katalikų bažnyčia buvo priversta savo knygose atsisakyti tų nevienodumų, kuriuos įnešdavo į jos liturgiją ir mokymą ranka perrašinėjami bažnytiniai tekstai. Tuo būdu spaudą katalikų bažnyčia laikė viena iš svarbiųjų priemonių sutrukdyti skirtingoms nuomonėms atsirasti ir kovoti su erezijomis. Todėl visokios religinio pobūdžio knygos, bažnytinės vyresnybės nurodymu, būdavo spausdinamos centralizuotu būdu, o paskui platinamos priverstinai, net grasinant bažnytinėmis bausmėmis; tiek buvo susirūpinta panaudoti spaudos techniką ir jos pažangą savo reikalams. Dėl to tada pasirodė daug visokio pobūdžio rinkinių, skirtų religinėms apeigoms suvienodinti, buvo leidžiama medžiaga kunigų pamokslams, kad jų skaitytojai nenukryptų nuo ortodoksinio mokyto.

Tačiau visa tai rodo ir bendrą to meto susidomėjimą spauda, tuo vienu iš svarbiųjų faktorių, dėl kurio suklestėjo XV–XVI a. mokslas. Suprantama, kad dalyvauti spaudoje ir parengti knygą negalėjo menkai išsilavinęs žmogus. Jis turėjo būti daugiau ar mažiau susipažinęs su savo meto spauda ir literatūra. Todėl ir matome, kad čia minėtieji Lietuvos knygų parengėjai buvo humanistiškai apsišvietę žmonės.

Neminint jau Alberto iš Brudzevo, apie kurio humanistines pažiūras mūsų yra kalbėta, taip pat praleidžiant Martyną, kuris ilgą laiką gyveno humanistinėje Italijoje, reikia pasakyti, kad ir knygelės „Elucidarius...“ autoriui J. Sakranui nebuvo svetimas humanizmas. Jo raštams būdingas humanistinis stilius, klasikinės lotynų kalbos žodynas ir sintaksė. Beveik

⁶² Plg. Голенищев-Кутузов И. Н., Гуманизм у восточных славян, М., 1963, стр. 18.

tuo metu jis pagarsėjo humanistinio pobūdžio darbu „Modus epistolandi“ („Laiškų rašymo būdas“), kuris pakartotinai buvo išleistas 1507, 1512, 1520 metais. J. Sakranas tomis Lietuvos kultūros pakilimo aplinkybėmis galėjo būti laikomas tinkamu žmogui parengti reikalingą knygą. Žinoma, esant tokioms aplinkybėms, negalima laikyti staigmena, kad 1525 metais humanistas Skorina įsteigė savo spaustuvę Vilniuje.

Yra kai kurių duomenų, rodančių, jog švietimo bei kultūros pakilimas Lietuvoje, knygų pareikalavimas darė įtakos Krokuvos ir net Vienos spaustuvėms. Tai liečia visų pirma tas knygas, kurios buvo išspausdintos su Lietuvos valstybiniu herbu. Tuo metu, kai į herbus buvo kreipiama tiek daug dėmesio⁶³, tasai ženklas negalėjo atsitiktinai, be Lietuvos feodalinės valdžios sutikimo, patekti į spausdinius.

Knygų su Lietuvos herbu XVI a. pirmajame ketvirtyje daugiausia išspausdino Krokuvos spaustuvininkas J. Haleris (Haller, 1467—1525). Jo spaustuvė veikė nuo 1505 iki 1525 m. Per tą 20 metų laikotarpį jis išspausdino apie 260 spausdinių. Tarp jų buvo dar ir senų, viduramžiško turinio knygų, bet daug ir humanistinių. Tuo jis prisidėjo prie naujos minties platinimo. Ši spaustuvė aptarnavo ir Krokuvos universitetą.

Šiaip Haleris buvo stambaus masto ir apsukrus pirklys. Spaudos darbą jis pradėjo ne tik kaip kultūros veikėjas, bet ir kaip prekybininkas: pirmiausia jis apsirūpino karaliaus privilegija, pagal kurią niekas daugiau Lenkijoje, tuo pačiu ir Lietuvoje, negalėjo spausdinti, čia įvežti iš užsienio tokių knygų, kurias Haleris spausdino savo spaustuvėje. Tuo būdu Haleris monopolizavo visą knygų spausdinimą ir platinimą.

Ta jo gautoji privilegija ir atsispindėjo kai kuriose knygose, kur šalia Lenkijos ir Krokuvos herbų yra ir Lietuvos valstybinis ženklas. Knygos su šiuo ženklu būdavo spausdinamos, matyt, Lietuvos kultūros veikėjams pageidaujant ar užsakius, ar esant geresnėms perspektyvoms jas realizuoti Lietuvoje, kuo Haleris buvo labai susirūpinęs. Mat, išparduoti knygas, nesant plataus skaitančios visuomenės sluoksnio, buvo gana sunku. Todėl Haleris savo atstovus su knygomis turėdavo siųsti į Lenkijos ir Lietuvos turgus, kad šie išparduotų tą savo spaudos produkciją⁶⁴.

Iš knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu galima paminėti šias: 1) Horatius Q. F., *Poetarum institutiones ad Pisones, Carmen saeculare, Cracoviae*, 1505 („Poetika“ ir „Amžių giesmė“); 2) Niger F., *Compendiosa ars de epistolis artificiose exarandis, Cracoviae*, 1503, 1508 („Mokslo, kaip reikia meniškai rašyti laiškus, trumpas išdėstymas“); 3) Cicero M. T., *Cato maior sive De senectute... [Cracoviae]*, 1506, 1516 („Katonas Vyresnysis arba Apie senatvę“); 4) Petrus de Eliaco, *Tractatus super libros Methaeorum, Cracoviae*, 1506 („Traktatas apie Aristotelio dangaus reiškinių knygas“); 5) Cicero M. T., *Tusculanae disputationes, Cracoviae*, 1507 („Tusculų svarstymai“); 6) Michael de Vratislavia, *Introductorium dialectices... 1509 („Dialektikos įvadas“); 7) Paulus Crosnensis, Epithalamium, hoc est Carmen conubiale... Sigismundi... et... Barbarae, [Cracoviae]*, 1512 („Epitalamiumas, tai yra Vestuvių giesmė Žygimanto ir Barbaros vedybų proga“); 8) Philelphus F., *Breviores elegantioresque epistolae, Cracoviae*, 1513 („Trumpesnieji ir gražesnieji laišakai“); 9) Cicero M. T., *Epistolae breviores, Cracoviae*, 1514 („Trumpesnieji laišakai“); 10) Suetonius C. T., *Liber illustrium virorum*, 1524 („Žymiųjų vyrų knyga“) ir kt.

Lietuvos valstybinio herbo buvimo reikšmę lyg paryškina tas faktas, kad juo stengėsi pasinaudoti ir Halerio konkurentai, pavyzdžiui, K. Hochfederis ir J. Vietoras. Matyt, ir jiems buvo svarbu tą ženklą turėti savo

⁶³ Apie Lenkijos, Lietuvos ir Krokuvos herbus spausdiniuose plg.: Lelewel, J., *Bibliograficznych ksiąg dwoje... t. I, W.*, 1823, str. 72—76.

⁶⁴ Plg. Bandtkie, J. S., *Historia drukarni Krakowskich... Kraków*, 1815, str. 231.

knygose, kurias galvojo platinti ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Pirmasis spaustuvininkas dar prieš Halerį Krokuvoje išleido su Lietuvos valstybiniu ženklu Horacijaus „Poetiką“, italų humanisto F. Nigro epistolografijos vadovėlį, antrasis — keletą kitų knygų, tarp kurių Vienoje išspausdino Erazmo Roterdamičio verstas tragedijas „Hekubą“ ir „Ifigeniją Aulidėje“.

Apskritai beveik visos tos rūšies knygos yra pasaulietinio turinio. Tuo metu, kai vyraavo religinė pasaulėžiūra ir Krokuvos universitete, ir Lietuvoje, jų leidimas ir platinimas reiškė pažangą. Knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu sąrašą pastebime daug Antikos ir Renesanso meto autorių. Tai rodo, kad humanizmo dvasia jau buvo palietusi minimąją Krokuvos leidyklą ir visų pirma skaitytojus (tarp jų ir Lietuvos), kuriems buvo skiriamos išspausdintosios knygos. Žinoma, negalima teigti, kad Lietuvoje buvo platinamos tik tokios knygos, kurios turėjo valstybinį herbą. Čia apie jas kalbama tik dėl to, kad jos ryškiau ir konkrečiau parodo Lietuvos kultūrinius ryšius su Krokuvos spaustuviomis ir su Krokuvos universitetu, kuris XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje vis daugiau domėjosi spauda ir kuriame, nepaisant sunkumų ir daromų kliūčių iš katalikų bažnyčios pusės, vis daugiau įsigalėjo pasaulietinė dvasia ir humanistinė kultūra.

Visa čia minima spauda dar buvo lotyniška. Bet ji, kaip beveik ir visuose kituose Europos kraštuose, sudarė sudėtinę tautinių literatūrų dalį. Būdama savo turiniu aktuali ir gyva, ji buvo priemonė atvaizduoti savo meto tikrovę ir tvarkyti ją pagal autorių tikslus. Ji rengė kelią į literatūrą ir tautinėms kalboms.

Baigiant galima išskirti dar vieną faktą, liudijantį, kad XV a. antrojoje pusėje ir XVI a. pradžioje sparčiai kilo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasaulietinė kultūra ir vis ryškesni darėsi tos kultūros humanistiniai elementai, būtent tą faktą, kad atsirado bibliotekos, kurios turėjo savo raidą.

Nors ir neturime tikresnių žinių apie bibliotekų padėtį XV a. Lietuvoje, tačiau nekyla nė abejonė, kad jų būta didesnių ar mažesnių prie bažnyčių ir vienuolynų, kaip ir kituose kraštuose. Šių bibliotekų knygos buvo naudojamos ne tik religiniais tikslais, bet ir mokymuisi bei skaitymui.

XV a. antrojoje pusėje ir atskiri apsišvietusieji žmonės komplektuodavo knygas. Iš tokių pažymėtinas ir minėtojo Adomo iš Vilniaus tėvas, Kazimiero Jogailaičio raštininkas Jokūbas. Žinoma, kad pastarasis knygų reikalais susirašinėjo su Maskvos architektu Jermolinu, prašydamas atsiųsti knygų, kurių, tinkamai atrodančių, negalėjo rasti Vilniaus rinkoje. Dar didesnį susidomėjimą knyga rodo žinomoji A. Goštauto biblioteka, kurioje nemaža buvo pasaulietinio turinio knygų iš literatūros, istorijos, teisės ir gamtos. Ši biblioteka Lietuvos bibliotekų raidoje sudaro lyg ir pereinamąjį tarpą tarp senojo pobūdžio bibliotekų ir jau tikrai Renesanso tipo Vilniaus dvaro, arba Žygimanto Augusto, bibliotekos, įsteigtos XVI a. pirmosios pusės paskutiniame dešimtmetyje⁶⁵.

Atsižvelgiant į šią straipsnyje pateiktą medžiagą ir svarstytus klausimus, galima pasakyti, kad nagrinėjamuoju laikotarpiu palaipsniui kilo ir plėtojosi Lietuvos kultūrinis gyvenimas. Tai rodo, kad atsirado pradžios mokyklų su aukštesne programa, kad vis didėjo lietuvių studentų, būsimųjų politikos ir kultūros veikėjų, skaičius.

Tą inteligentiją savo tikslais stengėsi panaudoti Lietuvos didysis kunigaikštis, ponų taryba, o ypač beaugą miestai, kurie daugiausia jaunimo siūsdavo mokyti.

⁶⁵ Plg. Vladimirovas L., Pirmosios bibliotekos Lietuvoje. — „Bibliotekų darbas“, 1957, Nr. 1; Jablonskis K., 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. — „Moksl. b-kos metraštis“, 1958—1959 (Vilniaus un-tas), 1961, p. 21—25; Hartleb K., Biblioteka Zygmunta Augusta, Lwów, 1928.

Nors Krokuvos universitetas, kurį gausiausiai lankė to laikotarpio lietuvių jaunimas, sunkiai vadavosi iš viduramžiško mokslų supratimo ir teologijos, bet jame, ypač Laisvųjų mokslų fakultete, studentai gaudavo ir pasaulietinio pobūdžio žinių, juo labiau, kad XV a. pabaigoje mokslas šioje aukštojoje mokykloje vis labiau sekuliarizavosi ir humanistinio nusistatymo kultūros veikėjai darė jam vis didesnę įtaką. Su tąja mokslo įstaiga ir jos atskirais veikėjais yra susijusi humanistinės kultūros plėtra Lietuvoje.

Be Krokuvos universiteto, Lietuvos kultūriniame gyvenime tam tikrą vaidmenį atliko ir Prahos aukštoji mokslo įstaiga, tačiau žymiai glaudesnis ryšys buvo palaikomas su humanizmo tėvynės — Italijos universitetais, ypač XV a. pabaigoje. Nuo to meto lietuvių studentai gana gausiai ėmė lankyti ir kitus humanistinius Vakarų Europos universitetus.

Vilnius XV a. pabaigoje, išaugus savajai inteligentijai, kultūros lygiu jau nė kiek nenusileisdavo Krokuvai, o jos humanistai mieliai keldavosi į Lietuvą. Tame amžių persivertime Lietuvos kultūrinis gyvenimas tampa tikrai intensyvus ir įvairus. Politikos ir kultūros veikėjai vis labiau įsivaino klasikinę lotynų kalbos stilių. Kilo domėjimasis lietuvių kalba. Lietuvių mitologiją, kalbą, priešistoriją stengiasi sujungti su Romos istorijos faktais ir tuo būdu savo valstybinius bei tautinius siekius įvilkti į humanistiniame pasaulyje taip mėgstamus antikvarizmus. Aktualiams politikos klausimams spręsti imta naudoti spausdintą knygą. Apskritai, kilo pasaulietinės — antikinės ir Renesanso meto — knygos poreikis.

Visa ši nagrinėjamojo laikotarpio kultūros pažanga tapo galima dėl to, kad lietuvių kultūros veikėjai bendradarbiavo su kitų kraštų humanistais. Tačiau šio kultūrinio judėjimo šaknys buvo giliai įleistos į vietinio ekonominio bei politinio gyvenimo dirvą. Iš čia jis gavo jėgų toliau augti ir sukurti savo spaudą, pasaulietiską literatūrą ir mokslą.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas

[įteikta 1965 m. kovo mėn.]

ЛИТОВСКИЕ СТУДЕНТЫ И НАЧАЛО ГУМАНИЗМА В ЛИТВЕ (XV—начало XVI в.в.)

М. РОЧКА

Резюме

Цель статьи — показать прежде всего на примере роста числа литовских студентов в университетах соседних стран, как развивалась и распространялась культурная жизнь в Литве XV-го и начала XVI в.в., и проследить возникновение и развитие гуманизма в течение изучаемого периода. Тогда уже имелись начальные школы и даже некоторые с повышенной программой, а также увеличилось число студентов — будущих политических и культурных деятелей. Хотя Краковский университет, который посещало самое большое число литовских студентов, с трудом освобождался от мировоззрения средних веков и теологии, но в нем, прежде всего на факультете Свободных наук, молодежь имела возможность получить знания и светского характера, особенно в конце XV в., когда наука подверглась секуляризации и выросло значение культурных деятелей гуманистического типа. В известной степени с этим учебно-научным учреждением и с отдельными его

лицами связано начало гуманизма, а также распространение печати в Литве. Известную роль в культурной жизни Литвы сыграл и Пражский университет, но самую большую — университеты родины гуманизма Италии. В конце изучаемого периода литовские студенты посещали и другие университеты Западной Европы. В связи с тем к концу XV в. столица Литвы Вильнюс стал значительным культурным центром и не уступал в этом отношении Кракову. Это показывает факт, что некоторые гуманисты Кракова переселились в Литву. Характерно, что политические и культурные деятели этого периода осваивают стиль классического языка, стараются связывать литовскую мифологию, язык, историю с действительными, а также и с мнимыми фактами римской истории и таким способом свои государственные и национальные традиции вовлечь в античные образы, любимые в гуманистическом мире.
